

Ankara Üniversitesi

SBF

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı

Devlet Bilimi Metodolojisi

“Hans Kelsen’in Saf Hukuk Kuramı ve Devlet Anlayışı”

İlhan Dağdelen

Ilhan.dagdelen@tcmb.gov.tr

Ankara

2004

Özet: Bu çalışmada, dünya çapında bir hukukçu olan Hans Kelsen’in hukukun genel teorisini oluşturmak ve devleti açıklamak amacı ile geliştirmiş olduğu “*Saf hukuk kuramı*” incelenmiştir. Söz konusu bu inceleme, Kelsen’in kullanmış olduğu metodoloji, etkilendiği temel felsefi akımlar ekseninde yükselmiş olup, son olarak O’nun genel devlet anlayışı ile bağlanmıştır.

Bir devlet bilimi metodolojisi incelemesi olan bu çalışma, Kelsen’in devlet anlayışını ortaya koymak amacı ile O’nun *Saf Hukuk Kuramı* inceleme nesnesi kabul edilerek tesis edilmiştir. Çünkü devlet kavramını hukuk ile eşitleyen Kelsen’in kendi deyimiyle, “devleti incelemek de hukuku incelemekle eşdeğerdir”. Kelsen’in devleti ele alış metodolojisini incelemek demek de dolayısıyla, O’nun saf hukuk kuramının metodolojisini incelemek anlamına gelmektedir. Diğer taraftan Kelsen’in bu yaklaşımına ve saf hukuk kuramının metoduna ilişkin bir çok eleştiri olmasına karşılık, söz konusu eleştiriler çalışmanın konusu dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hans Kelsen, Saf Hukuk Kuramı, Hukuk, Devlet, Yasama, Yürütme, Yargı , metodoloji, normativizm, Kant, Viyana Çevresi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR CETVELİ

GİRİŞ

A.) HANS KELSEN

B.) SAF HUKUK KURAMININ AMACI

C.) SAF HUKUK KURAMININ METODOLOJİSİ

1. Metodun, Matematiksel Metodoloji ile Benzerliği

2. Metodun, Kant Felsefesinin Metodolojisi (Akılcı, Transandantal, İdealist ve Formalist) ile Benzerliği

3. Viyana Çevresi'nin (Viyana Okulu) Metod Üzerinde Etkisi

4. Kelsen'in Pozitivist Hukuk Anlayışı ve Metodunun Normatif Karakteri

a.) Pozitivist Hukuk Anlayışı

b.) Normativizm

5. Metodun Aşamaları

6. Metodun Temel Unsurları

a.) Epistemolojik Dualizm

b.) Ayrıştırma ve Saflaştırma

c.) Birlik (Özdeşleştirme)

D.) KELSEN'İN DEVLET ANLAYIŞI

SONUÇ

KAYNAKÇA

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.k.

Adı Geçen Kaynak

s.

Sayfa

v.d.

Ve Diğerleri

v.b.

Ve Benzerleri

İng.

İngilizce Kavram Karşılığı

Alm.

Almanca Kavram Karşılığı

yy.

Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmada, dünya çapında bir hukukçu olan Hans Kelsen'in hukukun genel teorisini oluşturmak ve devleti açıklamak amacı ile geliştirmiş olduğu “*Saf hukuk kuramı*” incelenmiştir. Söz konusu bu inceleme, Kelsen'in kullanmış olduğu metodoloji, etkilendiği temel felsefi akımlar ekseninde yükselmiş olup, son olarak O'nun genel devlet anlayışı ile bağlanmıştır.

Bir devlet bilimi metodolojisi incelemesi olan bu çalışma, Kelsen'in devlet anlayışını ortaya koymak amacı ile O'nun *Saf Hukuk Kuramı* inceleme nesnesi kabul edilerek tesis edilmiştir. Çünkü devlet kavramını hukuk ile eşitleyen Kelsen'in kendi deyimiyle, “devleti incelemek de hukuku incelemekle eşdeğerdir”. Kelsen'in devleti ele alış metodolojisini incelemek demek de dolayısıyla, O'nun saf hukuk kuramının metodolojisini incelemek anlamına gelmektedir. Diğer taraftan Kelsen'in bu yaklaşımına ve saf hukuk kuramının metoduna ilişkin bir çok eleştiri olmasına karşılık, söz konusu eleştiriler çalışmanın konusu dışında bırakılmıştır.

Saf hukuk kuramını, bu kuramın metodolojisini ve etkilendiği temel felsefi akımları inceleme nesnesi olarak ele almadan evvel, kuramın sahibi Kelsen'in biyografisine değinmek yerindedir. Çünkü Kelsen'in yaşadığı dönemin konjonktürel durumu, hukuk çalışmaları üzerinde tesir oluşturacak şekilde ilk dönemlerinde uğraşmış olduğu temel bilim dalları, Yahudi kimliği dolayısıyla yaşadıkları bir bütün olarak az veya çok ve dolaylı veya doğrudan onun çalışmalarını etkilemiştir. Öyle ki, örneğin, yaşadığı dönem Avusturya'sının durumunun doğurduğu hukuki ihtiyaçlar, Kelsen'i Avusturya Anayasasını hazırlama imkanı tanıdığı gibi, yaptığı çalışmaları da söz konusu ihtiyaçları karşılayacak yönde yapmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, ilerleyen bölümlerde de değinilecek olan, Kelsen'in saf hukuk kuramında ortaya koymuş olduğu normlar hiyerarşisi kuramı ve devlete dair özdeşleştirmelerinin analitik unsurlar taşıyan duruşu, O'nun aynı zamanda başlangıçta matematikle de ilgilenmiş olduğu gerçeğinin izlerini taşımaktadır.

A.) HANS KELSEN

Hans Kelsen 11 Ekim 1881 yılında Prag'da doğmuştur. Yahudi kökenli fakat ana dil olarak Almanca konuşan bir ailenin çocuğu olarak, üç yaşında ailesi ile birlikte Viyana'ya göç eden Kelsen, öğrenim hayatı boyunca hukuk öğreniminin yanı sıra matematik, felsefe, edebiyat, mantık, fen bilimleri gibi çeşitli konularda çalışmalar yapmıştır. Hukuk doktoru unvanını 1906 yılında kazanmış olan Kelsen'in söz konusu çeşitli bilimlerde edinmiş olduğu altyapının etkileri hayatının sonuna kadar yaptığı bütün çalışmalarda açıkça fark edilmektedir.^[1]

Önceleri tutkulu bir agnostik olmasına karşın 1905 yılında içinde bulunduğu ortama eklenme sorunlarından kurtulmak için Katolik olmaya karar vermiştir. O'nun bu kararındaki en önemli etken, ailesinin Yahudi geçmişinin üniversitede ders verme olanağını tehlikeye atabileceği kaygısıydı. Buna karşılık kendisinin bulduğu bu çözümün istediği amaca ulaştığı söylenemez. Kelsen 1930 yılında Almanya'ya göç edene kadar, Yahudi geçmişi nedeniyle çok ciddi engellerle ve sorunlarla karşılaşmıştır.^[2]

1905 yılı, ilk kitabı olan "*Die Staatslehre des Dante Alighieri*" isimli ilk kitabının da çıktığı yıl olmuştur. Kelsen bu çalışmalarının üzerine 1908 yılında Heidelberg'de George Jellinek yönetiminde düzenlenen seminere "Kamu Hukuku" otoritesi olarak katılmıştır. 1911 yılında 700 sayfalık "*Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*" kamu hukuku araştırması ile Viyana Üniversitesinde kamu hukuk ve hukuk felsefeleri öğretmek üzere öğretim üyesi statüsü kazanan Kelsen, 1914 yılında "*Austrian Journal of Public Law*" serisini, eserin editörlüğünü de yaparak üç cilt halinde yayınlamıştır.^[3]

Kelsen, Birinci Dünya Savaşı boyunca Avusturya ordusu komutanına danışmanlık yapmış ve aynı zamanda adliyenin de yönetimini üstlenmiştir. 1918 yılında Viyana Üniversitesi'nden hukuk doçenti unvanı alan Kelsen, profesörlük unvanını bir yıl sonra elde etmiştir. Kelsen'in sonraki on yılda araştırma ve öğretim çalışmaları oldukça verimli geçmiştir. Bu dönemde aralarında; Adolf Merkl, Alfred Verdross, Felix Kaufmann, Fritz Sander, Erich Voegelin, Alf Ross, Charles Eisenmann, Luis Legaz Lacambra ve Franz Weyr gibi isimlerin de bulunduğu bir çok öğrencisi, ilerleyen yıllarda önemli teorisyenler konumuna gelmişlerdir. O ve O'nun yetiştirdiği bu

entelektüeller “*Viyana Okulu (Alm. Wiener Schule)*” olarak anılan ekolün temsilcileri olmuşlardır. Öte yandan Kelsen; Otto Bauer, Max Adler, Joseph Schumpeter ve Ludwig Van Mises gibi isimlerle sürekli işbirliği ve irtibat içerisinde olmuştur. Kelsen, siyasi görüş açısından sosyal demokrat görüş sempaticanı olmasına rağmen tarafsız kalmaya ve hiçbir siyasi partiye üye olmamaya özen göstermiştir.^[4]

1919 yılı Kelsen açısından özel önem taşır. Bu yıldan itibaren editörlüğünü de yaparak 24 cilt halinde çıkarmış olduğu “*Journal of Public Law*” kariyerinde önemli bir aşamayı teşkil etmiştir. Diğer taraftan aynı yıl Avusturya’nın yeni Anayasasının oluşturulması görevinin O’na verilmiş olması Kelsen’i Avusturya tarihi için önemli bir kişilik konumuna getirmiştir. Bu Anayasa kabul edildiği 1920 yılından itibaren temel prensiplerinde değişikliğe uğramadan günümüze kadar geçerliliğini sürdürmüştür. 1921 yılında Anayasa Mahkemesi Üyeliğine seçilen Kelsen, hazırlanmasında başrol oynadığı söz konusu Anayasa’da, Anayasa Mahkemesi Üyeleri’nin de yargılanabilir olmasına özel bir önem vermiştir. 1930 yılında bir dizi politik tartışmalar doğrultusunda “Hıristiyan Sosyal Parti”nin de baskıları sonucunda Kelsen’in Anayasa Mahkemesi üyeliği düşürülmüştür. Bu dönemden itibaren üzerinde artan politik baskıların şiddeti artarak devam etmesi üzerine, 1930 yılında Köln Üniversitesi’nin davetini kabul ederek Almanya’ya göç etmiştir.^[5]

Kelsen, Köln Üniversitesi’nde uluslararası hukuk dersleri vermiş, araştırmalarında ise yeni bir konu olan uluslararası pozitif hukuk üzerine yoğunlaşmıştır. Öte yandan bu döneme kadar kariyerinde devlet hukuku ve uluslararası hukuk ilişkileri üzerinde durmuş olan Kelsen, Köln Üniversitesi’nde “*egemenlik (İng. sovereignty)*” kavramı ile de yoğun olarak ilgilenmeye başlamıştır. 1931’de “Carl Schmitt’e bir cevap olarak “*Wer soll der Hüter der Verfassung sein?*” isimli eserini yayınlamıştır.^[6]

Kelsen’in Köln Üniversitesi’ndeki kariyeri, Nazilerin Almanya’da baskılarının artması nedeniyle, çok uzun sürmemiştir. Ailesini de yanına alarak 1933 yılında “*des Hautes Etudes International*” Üniversitesi’nde yeni kariyerine başlamak üzere Cenevre’ye göç etmiştir. Cenevre’deki kariyeri sırasında Fransızca uluslararası hukuk dersleri veren Kelsen, bu konudaki araştırmalarını yoğunlaştırmış ve aynı zamanda devlet hukuku ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkileri incelemeye de devam etmiştir.

[7]

1934 yılında en meşhur eserlerinden birisi olan, *Reine Rechtslehre (Saf Hukuk Kuramı)*'yi yayınlamıştır. "*Normlar hiyerarşisi (normlar piramidi)*", "*devlet hukuku ve uluslararası hukuk özdeşliği*" ve "*haklar ve ödevler*" kuramları bu eserin en dikkat çekici unsurları olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde, söz konusu normlar hiyerarşisinin bir güvencesi olarak "*anayasa yargısı*"nın teorisini ortaya atarak, anayasa yargısını sistematize etmiştir.^[8]

Yine bu dönemde Cenevre'de verdiği derslerin yanı sıra bir süre Prag'da da hukuk dersleri veren Kelsen, yine politik nedenlere Prag'da ders vermeye devam edememiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın kendini göstermesi ile birlikte Nazilerin Avrupa'daki yürüyüşü Kelsen'i yine yer değişikliğine zorlamış ve Kelsen 1940 yılında yok denecek kadar az bir İngilizce bilgisi ile A.B.D.'ne göç etmiştir.^[9]

1940-1942 yıllarında araştırmacı olarak Harvard Hukuk Okulunda dersler veren Kelsen, 1942 yılında dönemin Amerikalı ünlü hukukçularından Roscoe Pound'un da desteğiyle Berkeley Kaliforniya Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde profesör olarak ders vermeye başlamıştır. Aynı yıl A.B.D. vatandaşlığına da geçerek alanında önceki dönemlere göre daha serbest çalışma imkanı bulmuştur. A.B.D.'nde de yoğun olarak uluslararası hukuk dersleri veren Kelsen, 1944-1945 yıllarında "*Peace Through Law(1944) (Hukuk Yoluyla Barış)*" ve "*General Theory of Law and State (1945) (Devletin ve Hukukun Genel Teorisi)*" isimli eserlerini yayınlamış ve aynı zamanda 1945 yılında Washington'da "Birleşmiş Millet Savaş Suçları Komisyonu" danışmanlığına getirilmiştir. Bu süreçte, özellikle "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi" ekseninde bir dizi çalışmalar yapmış, bu çalışmalarını da 1950'de "*The Law of the United Nations (Birleşmiş Millet Hukuku)*" kitabında toplamıştır. Şu anda güncelliğini yitirmiş olmasına rağmen, bu kitap yayımlandığı dönemde alanında en değerli eserlerden birisi konumunda idi.^[10]

1951 yılında "*uluslararası organizasyonlar*" üzerine çeşitli dersler verdikten sonra 1952 yılında emekliye ayrılmak suretiyle öğretim görevliliğini bırakmıştır. Buna rağmen emeklilik döneminde de araştırma çalışmalarını sürdürmüş olan Kelsen hayatı boyunca 11 farklı üniversite (Utrecht, Harvard, Chicago, Mexico, Berkeley, Salamanca, Berlin, Vienna, New York, Paris, Salzburg) tarafından fahri doktora unvanı ile onurlandırılmıştır.^[11]

Hans Kelsen, 19 Nisan 1973 yılında, arkasında birçok farklı dilde çevirisi yapılan 400 civarında eser bırakarak, Berkeley’de hayata veda etmiştir. 1971 yılında henüz kendisi hayattayken Avusturya hükümeti Kelsen’in kültürel mirasını yaşatmak üzere ve bünyesinde Kelsen’in orijinal yazmalarının da bulunduğu “*Viyana Hans Kelsen Enstitüsünü*” kurmuştur.^[12]

Hans Kelsen’in çalışmalarından “*Saf Hukuk Teorisi*”, “*Hukuki Pozitivizm* (anayasal hukuk ve uluslararası hukuk)”, “*Hukuk Felsefesi*”, “*Siyaset Bilimi* (demokrasi, sosyalizm, bolşevizm)” günümüz bilim literatürüne hala çok önemli kaynaklar olarak etki etmektedir.

B.) SAF HUKUK KURAMININ AMACI

Avrupa düşünce sisteminde, hukukun genel teorisini açıklamak üzere, *analitik* (İng. *analytical*) ve *yapay* (İng. *synthetic*) olmak üzere başlıca iki temel yaklaşım mevcuttur^[13]. 19. yy. İngiltere'sinde John Austin tarafından geliştirilen hukukun genel teorisinin, analitik teori olarak kusursuz mantıksal formuna ulaşması, Kelsen'in saf hukuk teorisi ile mümkün olmuştur^[14].

Kelsen'in saf hukuk teorisi, yaşadığı dönemde yapılan hukuk disiplini tartışmalarına bir yanıt olarak doğmuştur. Hukuk disiplinine yeni ve özgün bir metodoloji kazandırmak hedefiyle yola koyulan Kelsen'in ortaya koyduğu metot, matematik disiplininin ve Kant felsefesinin metotlarıyla benzerlik göstermektedir. Söz konusu bu benzerlikler, bu çalışmanın *saf hukuk kuramının metodolojisi* kısmında ortaya konulacaktır

Hukuk disiplininin metodolojisine, bilimsel karakterine yönelik eleştirilere karşılık Kelsen, Kant'tan etkilenecek, bu disiplini diğer disiplinlerden tamamen ayrı bir düzlemde ele alma ve hukukun teorisi ile metodolojisini kuramlaştırma gereği duymuştur. Kendisinin, "*Saf hukuk teorisi (Alm. *Reine Rechtslehre*)*" çalışmasının önsözünde de belirttiği üzere saf hukuk teorisi, hukukun özel bir bölümünün veya belirli milletler ya da milletlerarası hukukun teorisi değil, *pozitif hukukun genel teorisi* olarak ele alınmalıdır^[15]. Saf hukuk teorisi ile Kelsen bir hukuk bilimi oluşturarak, bu bilime bir de metot kazandırmak istemiştir. Bu doğrultuda Kelsen, hukukun araştırma yöntemi ile hukukun konusunu birbirinden ayırdığı gibi, hukuk disiplininin inceleme yöntemini, diğer tüm diğer disiplinlerden (sosyoloji, siyaset bilimi, felsefe, mantık ... vd.) ve metafizik değerlerden ayıklayarak özgün ve saf bir biçimde yeniden tanımlamıştır.

Kelsen, "*Allgemeine Staatslehre*" isimli diğer bir eserinin önsözünde, hukuk biliminin her türlü unsurlarını, bütün bilginin ve felsefenin verimli bir merkezi ile sıkı bir ilişkiye getirmiş olmayı kendisi için bir başarı olarak kabul ederek^[16] kendisinin hukuk disiplini çalışmalarındaki genel ve temel amacını ortaya koymuştur.

Saf hukuk kuramının konumuz açısından önemli bir değeri, aynı zamanda bir devlet kuramı olmasıdır. Devleti hukuk ile özdeşleştiren Kelsen, ilerleyen bölümlerde

daha detaylı olarak da bahsedileceği üzere, devletin bütün unsurlarını da hukuki nitelikleri ile açıklamıştır. Cemal Bali Akal'ın "*Devlet Kuramı*" kitabının önsözünde belirttiği üzere, Hans Kelsen'in "*Saf Hukuk Kuramının "Devlet ve Hukuk Özdeşliği"*" adlı bölümü, "*görece merkezileşmiş bir hukuki düzen olarak saf-hukuki*" bir tanımını vermektedir.^[17]

C.) SAF HUKUK KURAMININ METODOLOJİSİ

Kelsen, saf hukuk kuramını *normativist ve pozitivist* anlayışla geliştirmiştir. Bu çerçevede hukuk teorisinin temelini oluştururken de *Kant'ın akılcı, transandantal idealizm felsefesinden* etkilenmiştir. Kelsen'in hukuk disiplinine bir yöntem kazandırmak için ortaya koymuş olduğu saf hukuk teorisinin metodu, daha önce bu çalışmanın *saf hukuk kuramının amacı* bölümünde de değindiğimiz gibi, Kant felsefesinin yanı sıra matematik disiplinin metodu ile de önemli benzerlikler taşımaktadır.

Neo-Kantçı (Yeni Kantçı) düşünce sistemi ile de etkileşen Kelsen üzerinde, aynı zamanda, kendisinin de bir dönem dahil olduğu *Viyana Okulu* önemli tesir sahibi olmuştur. Kelsen'in metodunun *transandantal, akılcı, idealist, pozitivist, normatif* karakterlerinin yanı sıra *formalist* yönü de mevcuttur.

Diğer taraftan, Kelsen'in, kuramlarını *hukuk bilimin saflığı ve iç birliği* varsayımı üzerine tesis ettiği görülmektedir. Kelsen açısından "*olması gereken*" olarak karşımıza çıkan *hukuk bilimin saflığı ve iç birliği*, aynı zamanda O'nun çalışmalarında doğruluğunu ortaya koymak isteği amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan hukuk bilime dair söz konusu varsayımlar, Kelsen'in metodolojisinin önemli unsurları olarak kabul edilmelidir. Hukuk bilimini *ayrıştırmak suretiyle saflaştırma* unsurunun yanı sıra, O'nun metodolojisinde diğer önemli unsurlar olarak *epistemolojik dualizm ve birlik (özdeşleştirme)* öğelerine rastlanılır.

1. Metodun, Matematiksel Metodoloji ile Benzerliği

Matematik, yapıların formlarını, değişim ve uzayı inceleyen bilim dalıdır. Daha genel tanımıyla nicelik ve zamanla ilgili sembolleri inceler. *Formalist* bakış açısına göre aksiyomatik olarak tanımlanmış soyut yapıların *mantık* ve matematiksel notasyon kullanılarak araştırılmasıdır.

Matematiksel doğrular, diğer bilimlerin doğruları ile kıyaslandıklarında, bu doğruların daha genel ve kesin bir yapıya sahip oldukları kolayca görülebilir.

Matematiksel doğrular aynı zamanda aksiyomatik yapıdadır ve doğruların bir çoğu küme teorisine indirgenebilir. Matematiksel önermeler ise aklın katıksız ürünüdür, analitiktir ve soyuttur. Önermelerin kesinliği, soyutluğu ve doğruyu genelleyişindedir. Söz konusu önermelerin bir çoğu mantıksal yapıları ile geçerli ve gerekli önermelerdir. Matematiksel doğruların sarsılmaz oluşu, Kant'a göre, sezgiye dayanmasıdır.

Bilindiği üzere matematik disiplini temel kavramlarını, başta “sıfır” sayısını ve diğer sayıları olmak üzere, kendisi tanımlar ve yine bu sayılar üzerinde tanımlanan fonksiyonlar ve işlemler üzerinde türetilerek bu disiplin geliştirilir. Yani bu disiplin diğer hiç bir disiplinin kavramlarını ya da yöntemlerini kullanmayarak sadece kendi içerisinde yükselir. Matematiğin söz konusu kavramlarının veya metodunun kökeni metafizik olmadığı gibi görgül incelemelerin (ampirisizm veya deneycilik) sonucu olarak da oluşturulmamıştır. Aksine, matematiğin metot ve kavramları yukarıda da ifade edildiği gibi zihinden gelir. Bütün bunların doğrultusunda matematik disiplininin normatif (analitik) ve formalara dayalı (formalist) bir metodu vardır.

Hukuk disiplinine bir metodoloji kazandırmak amacı ile yola koyulan Kelsen'in önünde, aşağıdaki tabloda da (bkz. Tablo 1) gösterildiği üzere iki temel seçenek mevcuttu. Birincisi; matematik disiplinin ve sonraki bölümde değineceğimiz Kant Felsefesi'nin kullanmış olduğu normatif metot, ikincisi ise sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji, fizik gibi disiplinlerin kullandığı ampirik (deneyci) metot. Kelsen, bu iki alternatif arasından birincisini tercih ederek saf hukuk kuramı vasıtası ile hukukun genel teorisini oluşturma yoluna gitmiştir.

İlerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere, Kelsen'in geliştirdiği özgün hukuk biliminin temel yapı taşı “norm” kavramıdır. Norm kavramının Kelsen'in metodundaki önemi, metodolojinin betimlenmesine kolaylık sağlaması bakımından, matematik disiplinindeki “sayı” kavramının matematiğin metodu açısından önemine benzetilebilir. Kelsen'in metodunun geliştirilmesinde önemli yer sahibi olan “temel norm (İng. the basic norm)”, matematikteki “sıfır” sayısı gibi varsayılmıştır. Aynı benzerlik Kant felsefesindeki “bilgi” kavramının bu disiplinindeki önemi ile de kurgulanabilir.

Kelsen'in geliştirdiği hukuk disiplininde korporasyonlar, normlar, özel ve tüzel kişilikler gibi kurgular ile bunlar arasında tanımlanmış ilişkisel fonksiyonlar, matematik

disiplininde karşılaştığımız önermeler, sayılar, fonksiyonlar ve işlemler temelinde yükselen yapı ile benzer şekilde işler.

Tablo 1. Dönemin Başlıca Pozitivist Disiplinleri ve Metotları

Sosyoloji Siyaset Bilimi Psikoloji Fizik	Matematik Kant Felsefesi ...	Kelsenci Hukuk (Analitik Hukuk= Saf Hukuk Kuramı = Hukukun Genel Teoris)
Deney Gözlem .... Kelsen bu yöntemlerin hukukun disiplinin metodunda kullanılmayacağını söyler.	MATEMATİK: “0” sayısı, sayılar fonksiyonlar, işlemler, ... $f: R \rightarrow R$ $f(x) = g(x)$ $f(x) = p(x) + h(x)$ $f(x) = q(x) * p(x)$ .... Normatif / Analitik Aklın Ürünü Türetmeci .... KANT FELSEFESİ: Formalist Transandantal İdealist Akılcı (Rasyonalist)	Temel Norm, Normlar, ... Devlet=Hukuk, Korporasyonlar, Özel Kişilikler, Tüzel Kişilikler .... Matematik ve Kant Felsefesi ile aynı şekilde: Normatif / Analitik Aklın Ürünü Türetmeci Formalist İdealist .... Temel Norm

Günümüze kadar Kelsen’in devlet anlayışına ve hukuk disiplininin metoduna ilişkin yaklaşımına yönelik bir çok eleştiri ortaya atılmıştır. Eğer söz konusu eleştiriler incelenecekse, öncelikle eleştiri kaynağının benimsediği metoda yukarıdaki çerçevede dikkat etmek anlamlı olacaktır. Öyle ki, ampirik bir yaklaşımla, yani sosyoloji, siyaset bilimi gibi disiplinlerin metodu ile Kelsen’i anlamak veya açıklamak mümkün değildir. Buna karşılık eleştirilerin bir kısmı konuya, Kelsen’in zaten metodunun dışında bıraktığı bu disiplinlerin penceresinden bakma yanlılığı içerisine düşmektedir.

Nihayetinde bir disiplinin metodu ve kavramları aklın ürünü olarak ifade edildiğinde, Immanuel Kant’tan bahsetmemek büyük eksiklik olur. Felsefe disiplinine de matematik benzeri bir yöntem geliştirme çabası içerisinde olan Kant, sonraki bölümde bahsedileceği üzere, metafiziği dışlamak kaydı ile geliştirmiş olduğu metodunda normatif bir yaklaşım benimsemiş, diğer disiplinlerin kavramlarını dışlamış ve disiplinde tek üretim kaynağı olarak da akli göstermiştir.

2. Metodun, Kant Felsefesinin Metodolojisi (*Akılcı, Transandantal, İdealist ve Formalist*) ile Benzerliği

Hukuk bilimine mantıkçı-formalist tekniği de kullanarak yeni bir bakış açısı getiren Kelsen üzerinde Kant'ın etkisinin varlığı kuşkusuzdur. Kelsen'in ana metodolojik buluşu bilinçli bir biçimde Kant metodolojisinin temel öğelerinin hukuk bilimine uyarlaması olmuştur^[18]. Bundan dolayıdır ki Kelsen'in metodolojisinin *akılcı, transandantal, idealist ve formalist* karakteri mevcuttur^[19].

Bu bağlamda *Kant metodolojisi* ve daha sonra bunun Kelsen'in metodolojisine yaptığı etki üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle, döneminde eski ve güçlü bir düşünce tarzı olarak varlığını sürdüren, "*metafiziğin bütün bilimlerin en üstünü olduğu fikri*" ile alay eden Kant, diğer taraftan deneycilerin (ampirisistler) gerekircilik (determinizm) ilkesinin deneyle kazanıldığı görüşünü de reddetmiştir. Deneyciler, insanoğlunun doğayı gözlemleyerek neden-sonuç ilişkileri kurduğu, bu düşüncenin kaynağında yatanın da doğada kendiliğinden bir düzen olduğunu savunmuşlardır. Oysa Kant'ın *akılcı* kuramı bunu reddederek gerekircilik ilkesinin deneyden değil (aposteriori), zihinden geldiğini (apriori) savunuyordu. Felsefe'nin Kopernikus'u olarak anılan Kant'a göre doğadaki tüm olaylar arasında gözlenen neden-sonuç ilişkisi esasında doğanın değil, aklımızın ürünüdür. Kant insan aklını kategorize etmiş ve kategorilerden birinin gözlemlere dayanarak neden-sonuç ilişkisi üreten bağlantı (rölasyon) kategorisi olduğunun öne sürmüştür^[20].

Kant'ta görülen, *akılcı* karakter nasıl ki deneysel öğeleri ve bu tür öğeler üzerine gelişen diğer disiplinleri felsefe biliminden dışlıyor ise, Kelsen'in metodolojisinin *akılcı* yönü uyarınca da deneysel öğelerin ve diğer disiplinlerin deneyci yöntemlerinin hukuk biliminin yönteminden dışlandığı görülmektedir.

Burada şu nokta da önemle belirtilmelidir ki, Kelsen'in kuramına egemen olan *akılcılık*; evren, ruh ve Tanrının niteliğine ilişkin saf akıl yolu ile geçerli bir bilgi edinebileceğini sanan aşırı bir akılcılık değildir; daha çok bilginin olanak ve koşullarını inceleyen bilgi teorisi (epistemoloji) ile ilgilidir^[21].

Kelsen ile Kant arasında benzerlik kurulmasının diğere önemli bir nedeni, her ikisinde de var olan *akılcı* karakterden kaynaklanacak bu karakterle de örtüşecek biçimde, Kelsen'in doğanın kavranmasındaki rol oynayan nedensellik ilkesi paralel olarak, hukuki sistemlerin idrak edilmesinde rol oynayan atfetme olgusunu karşılaştırmalı bir şekilde metodolojisinde araç olarak kullanmasıdır^[22]. Kelsen'e göre nedensellik ile atfetme birbirinden farklı olarak işlemektedir. "Ateş olmayan yerden duman çıkmaz" tabiri ile ateş olan yerde duman arayan nedensellik düşüncesi "*ateş yanarsa duman çıkar*" önermesi ile paralel olarak "*olan*"ı yansıtırken, buna karşılık Kelsen'in hukuk normunda karşımıza çıkan "*ateş yanarsa duman çıkmalıdır*" düşüncesinde ise *akıldan* türetilen "*olması gereken*" duruma bir atıf söz konusudur. Nedensellik ve atfetme arasındaki karşıtlık, ilerleyen bölümlerde de daha detaylı olarak değinileceği üzere, Kelsen'in saf hukuk kuramının *normatif* niteliğinin dayanağıdır.

Diğere taraftan, Kant ve Kelsen'in metodolojisinde rastlanan *transandantal* (İng. *transcendental*) kavramının Türkçe anlam karşılığı bulunmak üzere araştırıldığında, kelimenin sözlüklerde "*üstün, aşkın, aşırı, öte*", felsefi kullanımda ise "*deneyüstü, tecrübeden üstün olan, fizikötesi, tabiatüstü, doğrudan tecrübeyi aşan ama akılcı bilgiye karşı olmayan*" şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Transandan (İng. Transcendent) kelimesi ise "*üstün, aşkın, insan aklından üstün, sıradan yaşantının sınırlarının ötesine taşan veya onu zorlayan*", Immanuel Kant'ın felsefesindeki kullanımıyla "*mümkün olan bütün tecrübe ve bilgilerin ötesinde olan*" gibi anlamlarla karşılanmaktadır.

Transandantal kavramı *akılcılık* ile dolaylı yoldan ilgili olmakla birlikte, aklın bilgi edinmesi alanında kullanıldığı ve biçimler için sıfat olarak kullanılmaktadır. Söz konusu kavramın aynı zamanda bilginin kazanılması olayı ile de ilgisi mevcuttur. Yani bu kavram, genellikle bilginin olanağına ve mantıkla ilgili koşullarına yönelik bir araştırmayı, bilginin mantığa dayalı olarak her türlü deneyden önce gelen zorunlu etkenleriyle ilgilenmeyi içeren bir incelemeyi ifade eder. Bu anlamda Kelsen de, transandantal felsefe dolayımı ile, hukukun olanağını, bilgiye uygun koşullarını araştırmayı kendine amaç edinmiştir. Yine aynı doğrultuda Kelsen, hukukun ve devletin olanaklarından söz eder.^[23]

Netice olarak, Kant'ın söz konusu transandantal metodu, bir anlamda deneycilik ve metafizik ikilemi çıkmazından sıyrılarak bunların dışında akla dayanan, "olan" üzerinde değil, "*olması gereken*" üzerinde duran normatif, idealist, formalist bir felsefi çözüm önermektedir.

Kelsen'in metodolojisinin *idealist* karakteri, O'nun metodu incelendiğinde kendini göstermektedir. Kelsen metodunu, *bir bilginin konusunu, söz konusu bilgiyi elde etmek için kullanılan metodun yaratacağı görüşünü* benimsemek koşulu ile oluşturduğu için, kullandığı metodun *idealist* bir özelliğinden bahsedebilmekteyiz. Nitekim Kelsen'de, araştırma konusunun, yani araştırma nesnesinin bilgi işlemine olan oranı ve ilişkisi sorununun açıklanış biçimi, O'nun idealist olarak adlandırılmasına olanak vermektedir.^[24]

Kuramsal felsefesinde Kant, metodolojisinin *formalist* yönünü de içeren bir yaklaşımla insan duyarlılığının ve anlama yetisinin biçimlerinin (Formlarının) birleşmesinden doğarak düşünsel özerkliğin belirtisi olacak ilkelere kuşku duymaz; ancak insan duyarlılığının sınırlarının ötesindeyken geçerli olan metafizik kavrayışların özerk kaynağı olarak insan aklını gösteren tüm girişimlerin birer yanılsama olduğunun altını vurgulayarak çizer^[25].

Immanuel Kant'ın metodolojisinin önemli hedeflerinden birisi felsefenin sınırlarını yeniden tanımlayarak, onun sorgulama alanının diğer bilimlerin sınırları içerisine taşmamasını sağlamak olmuştur. Kant, felsefenin ne yalnızca birtakım kavramların, görüşlerin bilimi ne de bilimlerin bilimi olduğunu; felsefenin insanı hem doğal haliyle olduğu gibi hem de toplum içinde olması gerektiği gibi her yönüyle ele alan kendi başına bir insan bilimi olduğunu ileri sürmüştür^[26].

Nitekim, Kant ve özellikle Neo-Kantçı felsefede deneyden gelen maddi öğeler atılmakta, akılda mevcut transandantal kavramlara merkezi önem verilmektedir. Bu bakımdan, Kelsen'in metodolojisinin *formalist* yönü Kant ve aynı zamanda Neo-Kantçı (Yeni-Kantçı) felsefenin doğal bir sonucudur.^[27]

Bölümün başında Kant'ın felsefe bilimine ve bu bilimin konusuna yeni bir şekil verirken kullandığı metodolojinin temel prensiplerini aynen alarak hukuk bilimine

uyarladığı belirtilmişti. Bu anlamda, her şeyden önce Kelsen'in, Kant'ın felsefe bilimi için denemiş olduğu saflaştırma ve ayrıştırma ilkesini, hukuk bilimi üzerinde gerçekleştirme uğraşı verdiğini, yani diğer bilimlerin yöntem, araç ve metodolojilerinin *hukuk bilimine karıştırılmasını* (İng. *syncretism*) engellemeyi amaçladığını görmekteyiz. Yani Kelsen, sosyoloji, siyaset ve toplum bilimlerin deneyci yöntemlerinin hukuk bilimine uyarlanamayacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Kelsen'in temel çabası, metodunun *formalist* karakterinin gereği olarak^[28], bütün hukuk kavramlarından geriye yalnızca saf bir *form* kalıncaya kadar deneysel öğeleri dışlanmak olmuştur.

Kelsen'in *Neo-Kantçı Okul* (İng. *Neo-Kantianism*) ile etkileşimi, Marburg Okulu adı da verilen bu akımın, başta Cohen, Rickert ve Husserl olmak üzere çeşitli temsilcileri ile olan münasebetleri dolayısıyladır^[29]. Kant felsefesinin *idealist* karakterine yeni olgular katan Neo-Kantçılar, özellikle bu açıdan Kelsen üzerinde tesir sahibi olmuşlardır. Bizzat Kelsen de hukuk ve devlet teorilerini oluştururken kullandığı bilgi teorisi ne ilişkin olarak Cohen'den etkilendiğini ifade etmiştir^[30].

Kant'ın, 18. yüzyılın sonlarında, olabilir duyum deneyinin alanı içinde bulunmayan herhangi bir şeyin bilgisinin olanaksızlığını söylemiş olduğundan daha önce bahsetmiştik. Kant'tan esinlenen, Kelsen'in de aralarında bulunduğu ve Viyana Çevresi olarak adlandırılan ekolün metafiziği dışlayan görüşü de; sıradan bilim ve sağduyu dünyasının, duyularımızın bize gösterdiği dünyanın ötesinde bir dünya olabileceği yolunda herhangi bir düşünceyi reddetmeyi öngörmüştür.

Kelsen'in çalışmalarında çok etkili olan Viyana Çevresi'nin temsilcileri, öte yandan daha da ileri giderek, herhangi bir önermenin eğer biçimsel bir önerme (mantık ve matematiğin içinde bir önerme) ile sınınamadığı durumda anlamsız olacağını iddia etmişlerdir. Kant anlamında metafiziği bütüyle kestirip atan bu görüş daha başka sonuçlar da içermiştir. Örnek olarak, bu düşünce transandantal (aşkın) bir Tanrı olduğu yolundaki her türlü düşünce ve her türlü teolojiyi açıkça mahkum etmiştir^[31].

3. Viyana Çevresi'nin (Viyana Okulu) Metot Üzerinde Etkisi

Avrupa'da Rönesans hareketleri ile alevlenen din ve bilim çatışması, Rönesans sonrası aydınlık çağda bilimin kendini dinden soyutlaması ve bilime beslenen inancın

gittikçe dini normlara olan inançların yerini alması ile devam etmiştir. Galileo'dan başlayarak bu dönemlerde gelişen pozitivism bütün gelişmelerin temeline aklın üstünlüğü faktörünü yerleştirmiştir. Günümüzde yaygın bir kanaat olarak hüküm sürmekte olan; “*insanoğlunun en değerli rehberinin bilim ve bilim yaratıcısı olan akıl olduğu*” düşüncesinin yerleşmesinde yirminci yüzyılın iki entelektüel akımından birisi olan Viyana Çevresi'nin önemli katkısı olmuştur.

Viyana Çevresi resim, müzik, heykeltçilik gibi sanat dallarının yanı sıra toplum bilimleri, matematik, mantık, fen bilimleri gibi alanlarda da modernizmin öncü rolünü oynamıştır^[32]. İlk pozitivist entelektüel okul olarak anılan Viyana Çevresinin ilk oluşumu Bernard Russell ve onun öğrencisi Wittgenstein'in öncü çalışmaları ile doğmuştur^[33]. Çevrenin resmi önderi ise aslen Alman olan ve Viyana'ya 1920'de yerleşen Moritz Schlick'tir^[34].

Viyana Çevresince geliştiren fikrîsel akımın esaslarını pozitivism, bilimcilik, akılcılık, özgür düşünce ve metafiziğin reddedilmesi oluşturmuştur. Belli başlı temsilcileri arasında Rudolf Carnap, Neurath, Gödel, F. Waisman H. Feigl, F. Kaufmann gibi matematik ile bilim formasyonuna sahip mantıkçı düşünürler ve toplum bilimcilerin yer aldığı Viyana Çevresinin temsilcileri aynı zamanda “*mantıkçı pozitivistler*” olarak anılır^[35].

1922 ve 1938 yılları arasında en parlak dönemini yaşayan Viyana Çevresi, bu kültürel hareketin bir temsilcisi olarak 1930 yılına kadar akademik hayatını Viyana Üniversitesi'nde sürdürmüş olan Hans Kelsen'in çalışmalarını ve metodolojisini ciddi bir biçimde etkilemiştir^[36]. Öncelikle, Viyana Çevresi Kelsen'in pozitivist metodolojisini şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Pozitivist düşüncenin, *ampirik pozitivism* (İng. empirical positivism) ve *normatif pozitivism* (İng. normative positivism)^[37] iki türünden ikincisini yani normativizmi hukuk biliminin metoduna uygun bularak benimseyen, Kelsen'in metafiziği yok saymasının yanı sıra siyasi, ahlaki ve diğer bütün ideolojik unsurları dışlamasında ve böylece ortaya koymuş olduğu hukuk teorisini saflaştırma eğiliminde Viyana Çevresi akımının etkisi çok fazladır, öyle ki;

“Mantıkçı Pozitivistlere (Viyana Çevresi) göre, bütün anlamlı önermeler iki türdür. Bunlar ya dünya ile ilgili deneysel önermelerdir, ki o zaman doğrulukları

bir şeye karşı gözlemlenebilir fark yapmalıdır; yani anlamlı olmaları için doğrulanabilir olmaları gereklidir. Öteki de matematik ve mantıktaki türdür. Bunlar yalnızca kendinden söz edilen önermelerdir. B. Maggee'ye göre, Mantıkçı Pozitivistler bu ilkeyi silah olarak kullanıp, sadece dinde ve siyasette değil, felsefede ve dolayısıyla hayatın bütün diğer alanlarında geleneksel söyleşi alanlarının bütününü ölü ilan edebiliyorlardı. Mantıkçı pozitivistlerin bu tutumları sonucu her yaşayan din anlamsız diye dışlandı. Tabii bu arada bir çok geçmiş felsefe de. Böylece Mantıkçı Pozitivistler öyle bir noktaya geliyorlardı ki, doğrulama ilkesiyle, bir tür –Occam'ın usturası-^[38] gibi sağı solu biçerek her şeyden kurtulmaya çalışıyorlardı.”^[39]

Bazı düşünürler, Viyana Çevresi ve Kelsen'in metafiziğe karşı oluşlarındaki tavizsiz tutumun temelinde siyasi eğilimlerin önemli rol oynadığı kanısındadırlar. Sosyalistler ile sağ kanatta Dollfuss'un önderliğindeki bir parti arasında çatışmanın olduğu o dönemde, bir çok Viyana Çevresi üyesinin işgal ettiği mevkiinin siyasi bir yönü de vardı. Kelsen ise sosyal demokratlara sempati duymasına ve onlarla etkileşim içerisinde rağmen herhangi bir siyasi partiye üye olmaktan bilim adamı kimliği ile bağdaştıramadığı iddiası ile özellikle kaçınmıştır. Kelsen, dönemin önde gelen sosyal demokrat teorisyenlerinden olan Karl Renner, Otto Bauer ve Max Adler gibi isimlerle sürekli irtibat halinde olmuş, öyle ki 1918 yılında Karl Renner Avusturya-Macaristan hükümet yetkilisi olarak Kelsen'i Federal Anayasayı hazırlamakla görevlendirmiştir^[40].

Diğer taraftan Kelsen'in saf hukuk kuramının oluşumda kullandığı formalist yaklaşım Renner'in yaklaşımları ile paralellik göstermektedir. Daha da önemlisi, Avusturya'da dönemin sosyal demokratları siyasi ideolojilerini kısmen geleneksel bir Karl Marks retoriği üzerine inşa etmiş olmalarına rağmen, Kelsen ve Renner'in Marksizm'in devlet öngörüsüyle çelişen “devletin tarafsızlığı” (İng. *neutrality of state*) önermeleri birbiriyle örtüşmektedir. Yani, Kelsen ve Renner dönemlerinin diğer sosyal demokratları gibi Marksist felsefeye yakın olmalarına karşılık, Karl Marks'ın devleti egemen sınıfların baskı aracı olduğu ve ileride yok olacağı iddialarının karşısında durmuşlardır. Kelsen'in Marksizmin politik teorisine yapmış olduğu bu eleştiri aynı zamanda saf hukuk kuramı ile dönemin sosyal demokrat ideolojisi arasındaki ara yüzün esasını teşkil etmiştir^[41].

Yaygın kabule göre Viyana Çevresi'nin birçok önderi Yahudi asıllıdır. Kelsen'in Viyana Çevresi'ne yönelmesinde, bu çevrede kendisi gibi Yahudi asıllı düşünürlerin var olmuş olduğu iddiasının doğruluk payı olabilir. O dönemin Avrupa'sının konjonktürel durumu göz önüne alındığında Kelsen'in hayatına yön veren olgulardan birisi de elbette ki Yahudi kimliği olmuştur. Buna karşılık dini normları reddeden saf hukuk kuramında Kelsen'in Yahudi geçmişinden izler aramak kuşkusuz kendi içerisinde çelişkili bir sonuç doğurabilir^[42]. Buna karşılık, basit bir psikanaliz yapıldığında; Kelsen'le birlikte çok sayıda Yahudi asıllı düşünürün bünyesinde bulunduğu Viyana Çevresi'nin metafiziği ve bu kapsamdaki dini olguları dışlayan mantıkçı pozitivist yaklaşımlarının temelinde, o dönemde özellikle Orta Avrupa'da Yahudilere karşı takınılan tutumun önemli bir ön etken olduğu öne sürülürse, bu düşünce hiç de tutarsız olmayacaktır. Fakat elbette ki söz konusu düşünce yanıltıcı olmamalıdır, yani mantıkçı pozitivizmin asıl kaynağının akıl ve bilime olan inancın kudreti olduğu ve Viyana Çevresi'nin etki alanında farklı etnik kökenlerden, farklı sınıflardan (burjuva sınıfı da dahil olmak üzere^[43]) bir çok düşünürün bulunduğu gerçekleri göz ardı edilmemelidir.

4. Kelsen'in Pozitivist Hukuk Anlayışı ve Metodunun Normatif Karakteri

Hans Kelsen önceki bölümlerde de dolaylı olarak yer yer değinildiği gibi pozitif hukuk anlayışının ve pozitivist metodun unsurlarından biri olan normativizmin temsilcilerindendir.

Viyana Çevresi'nde genel olarak kabul gören ampirik pozitivism (deneysel nitelikli pozitivism) ve normatif pozitivism (analitik nitelikli pozitivism) olmak üzere iki tür önerme olduğu yönündeki dualizmi kabul eden Kelsen, ampirik pozitivist metodun yani deneyciliğin hukuk biliminin dışında diğer bilimlerde uygulamalarının olabileceğini söylemektedir. Buna karşılık söz konusu deneyci yaklaşımın hukuk bilimine (ayrıca mantık, felsefe ve matematik gibi düşünsel bilimlere) uygulanamayacağını öne sürerek kendisi normatif pozitivist bir metodoloji benimsemiştir.

a.) Pozitivist Hukuk Anlayışı

Modern pozitif hukuk doktrinin temelleri geleneksel siyaset felsefecilerinden Hobbes ve Hume tarafından oluşturulmuştur. Doktrini bütünüyle ortaya koyan ve doktrine ayrıntılarını kazandıran ise Jeremy Bentham (1748-1832) olmuştur. John Austin (1790-1859), Bentham'ın pozitif hukuk kuramını analitik çerçevede benimseyerek geliştiren isim olmuştur^[44].

Daha sonra Viyana çevresinden etkilenen, aynı zamanda Viyana modernizmi içerisinde Kelsen tarafından yeniden ele alınan ve “*yasanın yaratıcısı gerçeklik değil otoritedir*”^[45] kuramı üzerinde inşa edilen hukuki pozitivizmin en temel ilkeleri ile Kelsen'in çalışmalarında söz konusu ilkelerin hangi şekillerde kendini gösterdiğini şöylece sıralayabiliriz;

i.) *Hukuk biliminin metodu durağan (statik), konusu ise dinamiktir*

Hans Kelsen ve diğer pozitif hukuk kuramcıları, hukuk biliminin metodolojisinde bir deregülasyona engel olmak için hukuk bilimi ile hukukun konusunu işleyişleri bakımından birbirlerinden ayırma gereği duymuşlardır. Bu sonuç aynı zamanda bilginin öznesi ve konusu arasındaki kartezyen ayrımın hukuk metodolojisine yansıtılmasıdır^[46]. “*Hukuk biliminin konusu, hukuktur*” diyen Kelsen'in ve pozitivist düşüncenin, hukuk biliminin metodu ve konusu arasındaki ayrımını, *sadece* metod ve konunun kendilerini yenileme durumları ve bu yönde işleyişleri bağlamında yaptıklarına dikkat etmek gerekir.

Pozitif hukukçulara göre hukuk bilimi statiktir, hukukun konusu ise dinamiktir. Hukukun konusunda yön veren ise pozitif hukuk bilimidir. Bu varsayımı benimseyen Kelsen de hukuk biliminin konusunun kendisinden önce de var olduğunu, normativist ve pozitivist yapıda kurgulanmış bir hukuk biliminin bu konu üzerinde sonradan işlemeye başladığını vurgulamaktadır^[47].

ii.) *Hukukun görevi sadece kendi konusu ile ilgilenmek ve kendi konusunu tanıtmaktır*

Pozitivist hukukçulara göre hukuk bilimi sadece kendi konusunu tanıma amacı gütmeli, kesinlikle hukuk bilimini değiştirmeye veya yeniden biçimlendirmeye kalkışmamalıdır. Başka bir deyişle hukuk teorisi, pozitif hukuk normları tarafından öngörülenlerin dışında yeni hukuk kuralları formüle etmeye çalışmamalı, sadece onları tasvir etmekle uğraşmalıdır^[48]. Kelsen de bu görüşe katıldığını eserinde yer alan şu ifadeyle belirtmiştir; “*hukuk biliminin tek amacı, hukuk yapmak değil, hukuku tanımadır*”^[49].

iii.) *Hukukun konusu nesnel olarak bilinebilir olmalıdır*

Pozitivist hukuka göre bilgi ve bilme alanında bütün metafizik formlar işlevsizdir. Bu doğrultuda hukukun genel teorisi bir bilim olma iddiasında ise, inceleme konusu olarak bir dizi fizik ötesi formları veya değerleri kategorik olarak reddederek yalnızca fiziki varlığa sahip hukuku ele almalıdır^[50]. Pozitivist hukukçulara göre, hukuka konu olarak atfedilen bir varlık ya duyumsal olarak vardır ya da yoktur, insanoğlunun fiziki ortamında ise herkes için olanı iyi veya herkes için kötü olanı tanımlayacak ortak bir araç yoktur. Bu nedenle Kelsen bu konuda çok radikal bir görecelilik tezini savunurken, yorumsamacı olmayan bir yaklaşımları belirlenmiş pozitivist normların uygulanması gerektiğini vurgular^[51].

Pozitivist hukukçuların varlığını kesin bir tavırla yok saydığı doğal hukuk ile pozitif hukuk arasındaki ayrımı Kelsen şu şekilde özetlemektedir; “Ahlaki bir hukuk sistemi ya da doğal hukuk *türemiş*, hukuki bir normatif sistemse *yaratılmıştır*”^[52]. Doğal hukuku kabul etmeyen söz konusu yaratılmış normatif hukuk ise devlet otoritesinin koymuş olduğu maddi varlığa sahip pozitif hukuktur. Kelsen bu açıdan bakıldığında hukuki pozitivisttir^[53].

Zaten yapıtında Kelsen, kendisinin bir pozitivist olduğunu doğrudan belirtmektedir: “*Saf hukuk kuramı pozitif hukukun bir teorisi*dir”. Kelsen’e göre belirli bir topluluğun hukuku olan pozitif hukukun önemli amaçlarından biri belirli hukuk düzenlerinin bilimsel açıklamasını yapmaktır. Bu şekilde bir karşılaştırmalı analizle pozitif hukukun en genel kavramları türetilir.

iv.) *Hukuk kendisinin dışında olan, hukuka yabancı bütün unsurlardan arınmalıdır*

Pozitif hukukun bu “*saflaştırma*” ilkesi Kelsen’in metodolojisinde en çok göze çarpan unsurdur. Her şeyden önce Kelsen’in saf hukuk kuramının temel amacı siyasi, dini, psikolojik, felsefi, sosyolojik ve diğer tüm bilim sahalarını hukukun çerçevesinden dışlamaktır. Daha önce de bahsedildiği gibi, Kant’ta, Viyana Çevresi’nde görülen bu olgu, pozitif hukukçularda ve Kelsen’de de görülmektedir. Elbette ki bu noktada bu akımların birbiri ile iç içe geçmiş olduklarını, aynı zamanda birbirlerini döngüsel olarak etkilediklerini göz ardı etmemek gereklidir.

Pozitivist hukukçular ve Kelsen, diğer tüm bilim dallarının ve ideolojilerin hukuk biliminin alanından ellerini çekmesini istemenin yanı sıra hukuk biliminin özellikle yasa koyucuların niyetlerinden, çıkarlarından, arzularından ve saiklerinden de arındırılmasının gereğini savunmuşlardır. Bu doğrultuda Kelsen “*yorumsamacı (hermenötik)*” hukuk doktrin’in karşısında yer almıştır;

“Doktrinde geliştirilen, lafzi yorum, gai yorum, tarihsel yorum, kavramcı yorum, sistematik yorum ve menfaatler içtihadı gibi “yorum metotları”nın ya da analogia, argumentum a fortiori, argumentum a contrario gibi “yorumda kullanılan mantık kuralları”nın hiçbir pozitif hukuki değeri yoktur. Kelsen’in gösterdiği gibi, bunlar – sözde- metotlar ve ilkelerdir. Bunlar doktrinin ürettiği yapılardır. Hukuk kuralı değildirler. Hukuki geçerlilikten yoksundurlar. Yargıç karşısında hiçbir hukuki bağlayıcılıkları yoktur”^[54]

b.) Normativizm

Önceki bölümlerde yer yer değinilen Kelsen’in metodunun *normatif* niteliğini, öncelikle pozitivism çerçevesinde mevcut olan iki yaklaşım (normatif pozitivism ve ampirik pozitivism) çerçevesinde ele almak faydalı olacaktır. Öncelikle burada yine “olanlar” ile “olması gerekenler” arasındaki ayrım karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada ampirik pozitivismi (İng. *factual*) temsil eden “olanlar” (İng. *facts, statements*) kavramı iken, normatif pozitivism (İng. *values, norms*) temsilcisi de “olması gereken” (İng. *value, norm*) kavramıdır.

“*Normativizm (olması gereken)*” ve “*ampirisizm (olan)*” arasındaki ilişkiler hukuk felsefesinin sorunu olarak sık sık dile getirilir. Şu önemle belirtilmelidir ki, sisteme

uygun kalındığı takdirde her iki görüş de bilimseldir, yalnız bir görüş için geçerli olan kanıtlar, diğer bir görüşte sistematik olarak kullanılamaz^[55].

Söz konusu farklılaşma açıklanırken yaygın olarak kullanılan örneklerden birisi de “*anarşi*” ve “*anarşizm*” olguları aracılığı ile aktarılandır. “*Anarşi*” olgusunun varlığı, duyumsal algılama, gözlem ve ölçmelere dayanan deneylerle ortaya konulabilir. Bu “*olan*” (İng. *fact, statement*) kavramının ve ampirik yöntemin işlediği durumdur. “*Anarşizm*” olgusunun varlığı için ise bir otoritesizliğin mevcut “*olması gerekmektedir*” (İng. *value, norm*). Bu ifade ise normatif niteliklidir.

Bu noktada Kelsen’in saf hukuk kuramındaki normatif pozitivist metodolojisinin temel yapıtaşı olan^[56] “*norm*” kavramının işleyişine ve O’nun meşhur “*normlar hiyerarşisi*” kuramına değinmek anlamlı olacaktır;

“Kelsen’e göre, her hukuk ilkesi meşruiyetini “normlar hiyerarşisi”nde kendinden bir yukarı mevkide olan normda bulmaktadır. Yâni piramit şeklinde düşünülen normlardan alt derecede bulunan bir norm kendisinin üstünde bulunan bütün normlara uygun olmak zorundadır. Böylece bir ulusal hukuk düzenini oluşturan normlar hiyerarşisinin en üst kademesindeki norm olan yürürlükteki anayasa geçerliliğini, o ulusun ilk anayasasını oluşturan metinden alır. Bundan dolayı ulusal hukuk düzeninde bulunan diğer normlar meşruiyetlerini, bu üst norma (anayasaya) uygunluklarında bulurlar. Bu hususun dışında hukuk ilmi, bir hukuk normunun âdil veya gayrî âdil olduğunu açıklamaya yetkili değildir. Zira, böyle bir hüküm hukukun dışında bulunan bir esasa (ahlâkî, dinsel vs.) dayanmak zorundadır.

Yazara göre hukukun oluşumu, ulusal hukukun ve bu hukukun bağlı olduğu uluslararası hukuktan itibaren ve ulusal hukuklarda anayasadan başlayıp kanundan tüzüklere geçen ve yönetmeliklere kadar uzanarak yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşmiştir: «Yargısal düzenin her aşaması alt derecedeki hukuka karşı öyleyse hukukun bir teşekkülü ve üst derecesine karşı hukukun bir yeniden şekillenmesini gerçekleştirdiği yazar tarafından doğrulandırmıştı.» Böylece kanun «tüzük karşısında hukukun yaratılması, ancak anayasa karşısında

hukukun uygulanmasıdır» ve anayasa karşısında kanunun kurallara uygunluğunun doğrulanması önem kazanır.”^[57].

5. Metodun Aşamaları

Kelsen’in metodundaki zenginliğin ve genişliğin yanı sıra, O’nun bilim hayatının başında ve sonlarına doğru yaptığı çalışmalarda bir kısım farklılaşmalara rastlamak da mümkündür. Kelsen’in bilimsel çalışmalarının 60 yıllık geniş bir süreyi kapsamış olduğu göz önüne alınırsa, O’nun, akademik hayatı boyunca bazı farklılıklar sergilemiş olması anlaşılabilir. Kuşkusuz bu ifade, Kelsen’in metodolojisinin yukarıda aktarmaya çalıştığımız temel karakteristiklerinde ciddi çelişmeler olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Pozitivizm, normativizm unsurlar her zaman O’nun çalışmalarında yüzünü göstermiş olduğu gibi, ayrıca Kelsen’in metodolojisindeki zenginlik ve genişlik uzun bir süreçte gelişerek ortaya çıkmıştır. Vladimir Kubes, Kelsen’in metodolojisinin dört temel aşamada ele alabileceğini öne sürmüştür^[58].

Kubes’e söz konusu sınıflandırmasına göre *birinci aşama*, Kelsen’in ortaya koymuş olduğu ilk sistematik çalışması olan, *Devlet Hukuku Teorisinin Temel Prensipleri* (İng. *Principal Problems of the Theory of State Law*) adlı eserinde kendini göstermektedir. Bu çalışma onun Viyana Hukuk Okulu ile ilişkilerinin kuvvetlenmesinde ve normatif düşüncesinin yerleşmesine zemin oluşturmuştur. Bu aşamanın en temel karakteristiği, özellikle başlangıcında, Kelsen’in bu süreçte geleneksel hukuk disiplini akımlarına karşı vermiş olduğu mücadeledir. O’nun bu mücadelesi, diğer bilimlerin metotlarının pozitif hukukun metoduna sızmasına karşıydı. Kelsen, ayrıca böylelikle hukukun yapısal ve kendiliğinden bir kurgusunu oluşturmayı tasarlamaktaydı. Kubes’in sistematigi uyarınca, *ikinci aşama*, “*Devlet Hukuku Teorisinin Temel Prensipleri*” kitabının 1923 yılında ikinci baskısının yayınlanması ile kendini göstermiştir. Bu aşamada Kelsen üzerinde Merkl’in etkisi kuvvetli olarak görülmekle birlikte, Kelsen aynı zamanda “olan” ile “olması gereken” arasındaki göreceli farklılığı vurgulu olarak sergilemektedir. *Üçüncü aşama* ise, 1940’lı yıllarda Kelsen’in *Hukukun Genel Teorisi*

ve *Devlet* (İng. *General Theory of Law and State*) çalışmasıyla saf hukuk teorisini geliştirdiği ve Almanca, Fransızca ve son olarak da İngilizce olarak yayınladığı dönemdir. Kelsen'in 1963 yılından başlattığı, Kelsen'in metodolojisinde görülen *dördüncü aşamada*, Kelsen'in A.Verdoss'dan etkilendiğini görülmektedir. Bu dönemde Kelsen aynı zamanda, kendisinin ilk dönem eserlerinin kritiğini de yapmıştır^[59].

6. Metodun Temel Unsurları

a.) Epistemolojik Dualizm

Kelsen'in metodolojisi; "gerçek olaylar" ve "değerler" (İng. *facts & values*), "ifadeler" ve "normlar" (İng. *statements & norms*), "idrak" ve "irade" (İng. *cognition & volition*) dualleri üzerine kuruludur^[60]. Söz konusu dualler arasındaki ilişki kartezyen olarak ampirik pozitivizm ve normatif pozitivizm'i birbirinden farklılaştıran, sırasıyla bu değerlerin temsilcisi durumdaki "olan" ve "olması gereken" ayrımının Kelsen'in metodolojisine yansımalarıdır.

Kelsen'in metodolojisindeki epistemolojik dualist yapı aynı zamanda "hukukun yaratılması" ve "hukukun uygulanması" duali ile de kendini göstermektedir^[61].

Diğer taraftan Kelsen'in çalışmalarında "aynı kişinin hem koyduğu hem de tabi olduğu yasayla, onu koyanın tabi olandan farklı olduğu yasa arasındaki ünlü Kantçı ayrımı yansıtan özerklik (otonomi) ve özerkliğin yokluğu (heteronomi)" duali sıkça görülmektedir^[62]. Özerklik ve özerklik yokluğu duali ile Kelsen'in saf hukuk kuramında yer verdiği merkezîyetçilik ve adem-i merkezîyetçilik arasındaki dinamik ayrım, birbiri ile çakışmaktadır^[63].

b.) Ayırıştırma ve Saflaştırma

"Saf hukuk kuramı", izlenmesi gereken yöntemi, hukukun nasıl olması gerektiği değil, hukukun nasıl oluştuğu ve nasıl olduğu noktalarının araştırılması olarak ifade eder. Bunun için de bu teorinin temel ilkesi, hukuk öğretisinin kendisine yabancı olan bütün unsurlarından arındırılmasıdır.^[64]

Kelsen'e göre saf hukuk kuramının işlevi, önceki bölümlerde yer yer anlatıldığı üzere, hukuk için gerekli ve sürekli unsurları bir araya toplamak, değişen ve geçici unsurları çerçevenin dışına atmaktır. Hukukun adil bir biçimde yürütülme zorunluluğunun olup olmadığı her şeyden önce siyasi bir sorunsaldır ve saf hukuk kuramının dışındadır. Kelsen, saf hukuk kuramının, politika, ahlak ve sosyolojinin etkilerine kapalı olmalıdır. Amaç hukukun gerekli ve sürekli unsurlarını inceleme dışında bırakmaktır. Bu yüzden her türlü idealizm ve amaç düşüncesi hukuk teorisinin dışında sayılmalıdır.^[65]

Yani, Kelsen ortaya koymuş hukuk teorisini, normatif bir yaklaşımla ayrıştırma ve saflaştırma yöntemi ile açıklama yoluna gitmiştir. Söz konusu yöntemi sınıflandırmak gerekirse, yöntemin üç temel sac ayağının varlığından söz edilebilir;

Birincisi; Kelsen, hukuk teorisini başta siyasi, ahlaki, dini unsurlar olmak üzere bütün ideolojik unsurlardan ayrıştırarak saflaştırmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda saf hukuk kuramı, hukuku olması gerektiği gibi değil olduğu haliyle sunmak istemektedir Diğer bir deyişle bu teoride “ideal” olan değil “doğru ve gerçek” olan yani doğal kurallar içinde olması mümkün olan olaylar hukukun sınırları içerisinde varsayılır. Bu açıdan bakıldığı zaman Kelsen’in söz konusu kuramını pozitif hukukun radikal, ussal ve gerçekçi bir teorisi olarak ifade etmek mümkündür^[66].

İkincisi; Kelsen hukuk teorisinin metodolojisini diğer bilimlerin etkisinden ayrıştırmayı istemiş, böylece değişik birimlerin araçlarının bir arada kullanımı olan metodolojik karışımdan (İng. *syncretism*'den) kaçınmayı amaçlamıştır. Kelsen; sosyolojinin doğa bilimlerinin, hukuk teorisinin de normatif bilimlerin konusu olduğunu düşündüğü için, ona göre özellikle sosyoloji ve hukuk teorisindeki birbirinin araştırma alanında girme durumu (İng. *syncretism*) oldukça sakıncalıydı ve bu bilimlerin birbirinden ayrı eksenlerde ele alınmalıydı. Kelsen'in düşüncesinde doğa bilimleri ile normatif bilimlerin arasındaki fark, sosyoloji ile hukuk teorisindeki fark ile özdeş olduğu gibi, söz konusu farkların yansımaları “olan” ve “olması gereken” (“İng. *is*” and “İng. *ought*”; “Alm. *sein*” und “Alm. *sollen*”) arasındaki fark ile de özdeşleştirilmektedir^[67]. Daha önce de değindiğimiz gibi bu fark, Kelsen'in çalışmasının normatif yönünü ifade eden unsurların başında gelmektedir.

Üçüncüsü; Kelsen, hukuk teorisinin inceleme nesnesini hukuk teorisinin kendisinden ayrıştırma ve saflaştırma amacı gütmüştür^[68]. Saf hukuk teorisini açıklarken Kelsen, bu teorisinin saflığının kaynağının hukuki düşüncenin ötesinde herhangi bir düşünceyi konu edinmemesi olduğunu ifade etmiş, hukuk düşüncesinin tek nesnesinin de normlar olduğu görüşünü savunmuştur^[69]. Bu doğrultuda çalışmalarında hukuki normlar çerçevesinin dışına çıkmama amacı, Kelsen'in temel ilkelerinden birisi olagelmıştır.

c.) Birlik (Özdeşleştirme)

Kelsen'in metodolojisi içerisinde kullandığı birlik (özdeşleştirme) unsuru en başta, “*hukukun, hukukun kendisinden başka kaynağı yoktur*”^[70] ifadesi ile, yani hukukun kaynağı ile hukuku özdeşleştirilmesi ile kendini göstermektedir.

Öte yandan, saf hukuk kuramının temel özelliklerinden birini teşkil eden “devlet” ve “hukuk” özdeşleştirilmesi ile de söz konusu yaklaşım göz önüne çıkmaktadır. Bu şekilde devlet ile hukuku birliğini normatif bir çerçevede ortaya koyan Kelsen, devletin unsurlarını izah ederken de yine aynı özdeşleştirme yöntemini kullanır; O'na göre devletin halkı ile devlete hukuken tabi olan toplum, devletin toprağı ile devletin hukukunun geçerli olduğu mekansal alan ve devletin gücü ile hukuki yetki özdeşdir. Ayrıca Kelsen'e göre geleneksel devlet kuramında devlete atfedilen temel yükümlülükler olarak anılan “*yasama*”, “*yürütme*” ve “*yargı*” organları ile devletin temel hakları da bütünüyle hukukla özdeşleştirilmiştir.

Diğer taraftan Vecdi Aral, “*Kelsen'in Saf Hukuk Teorisinin Metodu ve Değeri*” isimli çalışmasında, Kelsen'in metodunun önemli unsurlarından birisi olarak “*hukuk biliminin iç birliği*” unsurunu şu şekilde on dört başlık altında sınıflandırmıştır^[71]:

- i.) *Bir temel norm hipotezi ile hukuk biliminde bilgiye yönelik görüş açısından birliği*
- ii.) *Hukukun yaratma ve yaratılması bağıntısının birliği aracılığı ile hukuk düzeninin birliği*
- iii.) *Hukukun yaratılması ve ile hukukun uygulanmasının birliği*
- iv.) *Hukukun görünüm biçimlerinin, hukukun kademeli yapısı teorisi aracılığı ile birleştirilmesi*
- v.) *Kanuni hukukla, örf ve adet hukukunun birliği*
- vi.) *Subjektif hukukla objektif hukukun birliği*
- vii.) *Hukuki yetki ile hukuki yükümlülüğün birliği*
- viii.) *Hukuk süjesi ile hukuk normunun birliği*

- ix.) *Gerçek kişi ile tüzel kişinin birliği*
- x.) *Devletle hukukun aynılığı*
- xi.) *Hukuk düzeninin bağımsızlığının, birliğinin ve tek oluşunun deyim olarak egemenlik*
- xii.) *Devlet hukuk düzeni (iç hukuk) ile devletler hukukunun birliği*
- xiii.) *Kamu hukuku ile özel hukukun birliği*
- xiv.) *Hukuk ile hukuka aykırılığın birliği*

D.) KELSEN'İN DEVLET ANLAYIŞI

Devletin siyaset sosyolojisi ile olan bağı Carl Schmitt ve Hermann Heller başta olmak üzere bir çok düşünür tarafından özellikle vurgulanmıştır. Fakat Hans Kelsen bu şekilde bir sistem birleştirmesinin karşısında yer alan en önemli bilim adamlarından birisidir^[72].

Philippe Braud'un, "Devlet: Hukuki Öğretinin İkilemleri"^[73] çalışmasında, son derece gerçekçi bir çözümlenme olarak gördüğü Kelsen'in devlet anlayışına yönelik izahı Kelsenci devlet anlayışını tasvir etmek adına oldukça yerindedir;

"O'na göre, devlet 'görece merkezileşmiş, uzamsal ve zamansal geçerlilik alanı içinde sınırlandırılmış, doğrudan uluslararası hukuka tabi, tümüyle ve genel olarak etkili bir hukuki düzendir. Demek ki, devletin gücü, bir egemenlik yetkilendirmesi uyarınca elinde bulundurduğu bir çeşit gizemli ayrıcalık değildir. O, hukuki düzenin etkili olmasından başka şey değildir. Devletin ülkesi ve halkı, yalnızca, bu hukuki düzenin 'ratione loci ve ratione personae' (kişi açısından) uygulanabilirlik alanıdır. Yöneticiler? Kamusal güçler? Siyasi Kurumlar? Bunlar, anayasanın hukuki olarak düzenlediği ilişkileri kuran bireylerdir. Yalnızca, yürürlükteki hukuk tarafından ve onun buyurduğu usullerle göre, gereğince donatıldıkları yetkileri kullandıkları ölçüde, devlet organlarına dönüşürler. Demek ki Kelsenci devlet anlayışının temelinde, hukuki etkileşimcilik diye adlandırılabilir bir şey vardır. Çelişkili görünümüne rağmen , bu son derece gerçekçi çözümlenmeden belli bazı sonuçlar çıkar. Her şeyden önce, devletin kendisini bağladığı düşünülen normların yaratıcısı olarak belirttiği şu çözümlenmez çelişkiden kurtulmayı sağlar. Kelsen çözümlenmesi, devlet ve hukuk ikiliğini reddeder. Devlet yalnızca, olası ihlaller genel kural gereği cezalandırıldıkları sürece, gerçek anlamda kendini kabul ettiren merkezileşmiş bir hukuki düzen olarak tanımlanır. O, yerel hukuk kurallarıyla oluşmuş hukuki düzenlerden (ademi merkezileşmiş otoriteler) farklı olarak, uluslararası hukuka doğrudan, aracısız tabi olma özelliği taşır." ^[74]

Bunun ötesinde, Kelsenci devlet anlayışı, Kelsen'in "Saf hukuk kuramı: devlet ve hukuk özdeşliği" çalışmasında yer verdiği sınıflandırma ile de uyuyacak şekilde

sınıflandırılarak değerlendirilecek olursa, şu başlıklar temelinde bir değerlendirme yapmak anlamlı olacaktır;

- Kelsen'e göre, "*devlet bir hukuki düzendir*"
- Kelsen'e göre, "*devlet kendisine yükümlülükler ve haklar atfedilen bir tüzel kişiliktir*"
- Kelsen'in "*hukuk devleti*" anlayışı

i.) *Devlet bir hukuki düzendir*

Kelsen, her türlü ideolojiden arınmış, dolayısıyla da her türlü metafizik, siyasi, sosyolojik ve mistik yaklaşımları dışlayan bir devlet anlayışı ile devleti hukuk ile özdeşleştirmektedir^[75].

Kelsen'in, hukuk biliminin konusunu tanımlarken "*hukukun biliminin konusu, hukuktur*" şeklinde yaptığı önerme ve devlet ile hukuk özdeşleştirmesi, birlikte göz önüne alındığında, *devlet* kendiliğinden hukuk biliminin dolaylı bir inceleme nesnesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Kelsen'in düşünce sisteminde, *devlet kuramı*, *genel hukuk kuramının* bir dalıdır.

Kelsen'e göre devlet bir hukuki düzen olmakla birlikte, her hukuki düzen de bir devlet değildir. O'na göre bir hukuki düzenin devlet olabilmesi için, hukuki görece merkezileşmiş olması, bir örgütlenme niteliğine sahip olması, yani onu oluşturan normların yaratılabilmesi ve uygulanabilmesi için uzmanlaşmış kurumlarının kurulu olması gerekmektedir. Kelsen, ortaya koyduğu merkezileşme özelliğine dayanarak, devlet hukuki düzenlerini hem ilkel hukuki düzenlerden hem de uluslararası hukuki düzenlerden ayırır^[76].

Hans Kelsen devlete ve hukuka, kuramını bu iki kavram arasındaki benzerliği en katı biçimde açığa çıkarmak için uygulamıştır. Devleti hukukun önemi bakımında saf bir norm düzeni olarak gören ve bu görüş dışında devletin hukuksal nitelenmesi açısından ortaya atılan bütün görüşleri geçersiz sayan Kelsen, normatif niteliği olmayan psikoloji ve sosyolojinin işin içerisine katılması ile hukukun ve devletin tanımlanmasını kesin bir tavırla reddeder^[77]. Kelsen'e göre devlet hukuksal cephesi bakımından yalnız hukuksal ilişkilerin bütünü olarak tanımlanmalıdır ve devletin meşruiyetinin kaynağı da

hukuktur. Daha sonraları Kelsen'in meşruiyet ile hukukilik arasında yaptığı özdeşleştirmeye, aşırı solda Pasukanis, aşırı sağda da Carl Schmitt karşı çıkmışlardır^[78].

Kelsen'in devleti tanımladığı saf hukuk kuramında kullandığı normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan esas norm bir varsayımdır ve diğer normlar esas normdan türetilirler. Kelsen, "olan" kavramının normlara etkisini inkar etmemesine karşılık, norm oluşmuşsa ve tanınmışsa artık onunla birlikte hukuksal tündengelimini işlemeye başladığını söylemiş, buna dayanarak da hukukun geçerliliğinin nedeninin araştırılmasını gereksiz görmüştür^[79].

Geleneksel devlet kuramınca sosyal kolektivite olarak tanımlanan devletin unsurları (devletin halkı, devletin toprağı, devletin hükümetince uygulanan kamusal güç) da Kelsen tarafından hukuk ile özdeşleştirilmiştir^[80].

O'na göre bir devletin halkı; dil din, ırk, dünya görüşü farklılıklarından azade bir biçimde, söz konusu devlete hukuken tabi olan topluluktur. Kelsen, bir devletin toprağını, devlet hukukunun geçerli olduğu mekansal alan olarak tanımlarken, devletin hükümetince uygulanan kamusal gücün de, yani devlet otoritesinin kaynağının ve dayanağının da hukuk olduğunu önemle vurgulamıştır Diğer taraftan Kelsen'in devlet tanımlamasında "devletin zamansal varlığının" göz ardı edilmemesi gerektiğine ve devletin zamansal varlık sürecini belirleyen de devlet hukukunun geçerli olduğu zaman aralığı olduğuna yer verilmiştir^[81].

ii.) *Devlet, kendisine yükümlülükler ve haklar atfedilen bir tüzel kişiliktir*

Hans Kelsen devleti, hukuka tabi özel ve tüzel kişiliklerin (korporasyonların) dışında bir konuma yerleştiren görüşleri reddeder. O'na göre devlet, bir özne olarak diğer özel ve tüzel kişilikler ile aynı ağıda, hukuken belirlenmiş uzmanlaşmış organlarınca yürüttüğü görevler ile yine hukuki normlara dayanan haklar çerçevesinde işleyen bir tüzel kişiliktir (korporasyondur)^[82].

Kelsen'e göre *kişilik* kavramı, yalnızca söz konusu kişiye yükümlülükler yükleyen ve haklar tanıyan hukuki normların varlığı ile tanımlanabilir. Bu tanımlama bir birey için

de, devlet tüzel kişiliği için de geçerlidir. Kelsen, kişilerin fizik kişiler kadar gerçek olduklarına ilişkin tezin kuşkusuz bir yana itilmesi gerektiğini, ama tüzel kişilerin kurgusal niteliklerine ilişkin karşıt tezin de aynı biçimde reddedilmesi gerektiğini savunur. ^[83]

Kelsen, saf hukuk kuramında devletin tüzel kişiliğini, “kendisine atfedilecek nitelikte olma” kuramı ile açıklar. Kelsen’in katkılarının yadsınamaz olduğu bu yaklaşım, esasında bir “buluş” niteliği taşımaz, kökeni “Common Law” un oluşumu ve gelişimine dayanır. Bu kurama göre tüzel kişi olan devlet, sadece bir toplumu düzenlemek ve onu temyiz kudretine kavuşturmak için kullanılabilir hukuk kudretine dayalı bir çaredir. Devletin tüzel kişiliği ise salt, kendiliğinden oluşan bir tüzel kişilik değildir, ya da böyle bir sonuca ulaşmak için verilen bir uğraş sonucu da doğmaz. Tam tersine, toplumun üyelerinin kendilerince oluşturulan devlet organlarının hangi yükümlülük ve hak atıfları ile donatılması gerektiğini, böyle bir mekanizma işlediği zaman her olay için ne gibi hukuksal sonuçlar çıkacağını belirlemek için kurulur. Bu durumda devletin “*salt*” ve “*yek*” bir tüzel kişiliği söz konusu olmamakla birlikte, devlet kurgusu içerisindeki devlet organları ve bu organların işleyiş mekanizmasında var olan hukuki ilişkiler ağı, devlete bir tüzel kişilik olarak atfedilebilir. ^[84]

Kelsen, “*devletin eylemi*” olarak ifade edilen işlerin de yine hukuki dayanağı olduğunu söyler. Yani O’na göre devlet organının üyeleri eli yapılan bir iş ya da görev eğer hukuki düzen içerisinde öngörülmüşse bu bir devlet eylemidir ve bu noktada söz konusu eylemin devlete atfedilmesi, devlet hukuki düzeninin kişileştirilmesi olarak kendini gösterir. ^[85]

Geleneksel devlet kuramınca devlete atfedilen yasama, yürütme ve yargı görevleri, Kelsen’e göre hukukun yaratılması, hukukun uygulanması ve hukuka itaat bağlamında hukuki görevlerdir ve devletin temel organlarını teşkil eder. Söz konusu organlarının hukuki dayanakları uyarınca gerçekleştirdikleri faaliyetler, kurgusal bir devlet tüzel kişiliğine devlet eylemi niteliğinde yapılan bir “*atıftır*”. Kelsen yasama faaliyetlerinin devlet görevi atfedilmemesi gerektiği yönündeki düşünceleri kabul etmeyerek, her üç görevin de devletin uzmanlaşmış organları tarafından yürütüldüğünü söyler. ^[86]

Kelsen, devlet organlarının faaliyetlerinin, söz konusu organları yaratan kaynağın (halk, monark) iradesine atfedilmesi düşüncesinin bilimsel olmadığını düşünmektedir. O'na göre devlet organlarının eylemlerini ortaya çıkaran üyeleri kendi iradelerini kullanıyor olmakla birlikte, ancak ve ancak, bu devlet organlarının, kendileri tarafından temsil edildiği yönünde kurgusal bir atıf yapılan kaynağın (halk, monark) çıkarları yönünde irade sarf ettikleri söylemi bilimsel açıdan geçerli olabilir^[87]. Örneğin devlet tüzel kişiliğinin bir organı olan bir mahkemede yargıcın demokratik bir rejimde halkı, mutlakıyetçi bir rejimde onu atayan monarkı temsil ettiği fikri Kelsen'e göre hiçbir şekilde bilimsel değildir. Buna karşılık sadece ve sadece söz konusu yargıcın hukuki açıdan ya da en azından siyasi ve ahlaki açıdan görevin atfediliği bireylerin yani halkın veya monarkın çıkarları doğrultusunda karar verdiği söylenebilir. Kelsen, devlete yükümlülük olarak atfedilen eylemlerin esasında hukuki yükümlülükler değil olsa olsa siyasi ve ahlaki yükümlülükler olabileceğini söyler. Çünkü O'na göre bir devlet organına yükümlülük olarak atfedilen bir eylem (örneğin temel hak ve özgürlüklerin sağlanması) yerine getirilmediğinde de sorumluluk söz konusu organa atfedilebiliyorsa ancak bu durumda devlete hukuki bir yükümlüğün atfından bahsedilebilir^[88].

Buna karşılık devletin hukukun yaratıcısı ve uygulayıcısı olduğu düşünüldüğünde, bir haksız fiilin devlete atfedilmesinin mantıksal bir çelişki olacağını ifade eden Kelsen, böyle bir atfın ancak bu şekilde bir fiilin haksız olduğunun ölçüsü olan hukuki kuralları uygulayan devlet görevlilerine yapılabileceğini öne sürmektedir. Kelsen'e göre bu durumda hukuken haksız fiilin sorumluları birey olarak ilgili devlet görevlileri olurken, devlet kurgusu ancak ve en fazla haksız fiilin mağdurlarının başvurabileceği icra yoluna karşılık devlet kolektivitesinin malvarlığı ile sorumlu olabilmektedir. Devlet kolektivitesinin malvarlığına icra yoluyla el atılsa dahi sorumlu yine devlet görevlileri olacak, devlet tüzel kişisine haksız fiilin edilgin öznesi olarak suç atfedilmesi durumu hukuki açıdan çelişkili konumunu sürdürecektir. Öte yandan Kelsen, söz konusu bağlamda uluslararası hukuk sistemi ile devlet hukuku sistemini birbirinden ayrı olarak ele almaktadır. Yani Kelsen'e göre devlet tüzel kişisinin kendi hukuku uyarınca hukuki yükümlülüğü bulunmazken, uluslararası hukuk sisteminde devletlere de diğer korporasyonlara olduğu gibi haksız fiil atfedilebilir^[89].

Kelsen, devletin haklarından bahsedildiğinde, söz konusu hakların devlet kurgusunun hukuki yetkisini aktardığı bireyler tarafından devlet organı sıfatıyla bir “yansıma hak” talebi ile gözetildiğini ifade etmektedir. O’na göre devlet organı diye nitelendirilen bireyler tarafından gözetilmekte olan yükümlülüklerin yerine getirilmemesine tepki olarak, hukuki düzenin koyduğu yaptırımın icrasına götüren usulü başlatacak hukuki yetki kullanımı da bir devlet görevidir ve devlete atfedilir. Söz konusu işleyiş çerçevesinde esas olan, ilgili devlet organının görevli bireylerinin çıkarı değil, devlet kolektivitesinin bütünüdür çıkarıdır. Devlet haklarının takipçisi ve talepçisi konumuna yerleştirilen bu devlet organlarının üyelerine tahsis edilen imkanlar ise hukuki düzen içerisinde belirlenmiş olup mülkiyeti devlet tüzel kişiliğine ait olarak düşünülür^[90].

Kelsen’in düşünce sisteminde yer verdiği, hukuki kişilik kurguları, hukuki sistemin işleyişi için gerekli kavramlı ortaya koyuyor olması bakımından anlamlıdır. Örneğin şöyle bir eylem için; eğer hukuk, devlete ödeme yapmayı buyuruyorsa, kuşkusuz bu eylemi gerçekleştirmekle yükümlü olan insandır; ama yalnızca devletin kişiliği kavramı sayesinde, bütün ödemeler arasından, devlet kişiliğine atfedilecek olanlarla, söz konusu ödemeleri yapan bireye atfedilecek olanlar arasında bir ayrımın yapılabilmesi olanağı doğmaktadır.^[91]

iii.) *Hukuk devleti*

“*Hukuk devleti*” kavramı bir Alman hukuk deyimidir (Alm. *der Rechtsstaat*). Bu kavram “hukukun üstünlüğü” ifadesinin dayanak noktasını teşkil eder. Kimilerince hukuk devletini anlatmada kullanılan, “*hukuk devleti insanların değil hukukun hükümetidir*” sözleri, hukuku uygulayan hiçbir organa keyfi davranma hakkını vermediğini anlatır. “*Hukuk devleti*” kavramı bugünkü anlamını sezdirecek tarzda Hobbes, Locke, Milton ve daha sonraları Kant tarafından kullanılmıştır. Kavramın tam açıklanması ise Robert Mohl’a yakıştırılmaktadır^[92].

Hukuk devletinin oluşumunu açıklamaya çalışan bazı görüşler, hukuk devletinin, geleneksel devletten sonra, devlet tarafından oluşturulduğunu ve sonra devletin o hukuka tabi öne sürmüşlerdir. Kelsen, bu görüşü, başlangıçta herhangi bir hukuka tabi olmayıp daha sonra bir hukuki düzen kurarak kendisini bu hukuka tabi kılan bir devlete

ya da bu şekilde gelişen bir sürece rastlamanın mümkün olmadığını iddia ederek reddetmiştir.

Kelsen'e göre hukuk devletinin iki unsuru olan hukuki düzen ve devlet olma her türlü şartta birbirleri için gerek ve yeter şarttır. O'na göre, hukuk devleti tüzel kişisine atfedilen haklar ve yükümlülükler daha önce de değinildiği gibi, bu devlet tüzel kişinin kişiselleştirilmesi olan hukuki düzen tarafından belirlenmişlerdir. Kelsen bu yaklaşımlarına dayanarak, "hukuk devleti" betimlemesindeki "hukuk" ifadesini fazlalık olarak görür, çünkü O'na göre her devlet hukuk devletidir. Hukuki normların egemen olmadığı bir düzen ise asla devlet olamaz. Öte yandan Kelsen, "hukuk devleti" ifadesinin demokrasi, haklar ve özgürlüklerin hukuk çerçevesinde güvence altına alındığı devlet tipine vurgu maksadı ile kullanılabileceğini belirterek görece merkezileşmiş bir hukuki düzen olarak tanımladığı böyle bir hukuk devletinin özelliklerini de şu şekilde sıralamıştır^[93]:

"Yasalar, yani hükümetin başında bulunan bir devlet başkanının katkısı olsun olması, halkın seçtiği bir parlamentonun belirlediği genel normlar, yargı ve yürütmeyi bağlar; hükümetin üyeleri eylemlerinden sorumludurlar; mahkemeler bağımsızdır; yurttaşların bazı özgürlükleri, özellikle inanç ve vicdan özgürlüğüyle düşüncelerini açıklama özgürlüğü güvence altına alınmıştır" ^[94]

Devlet ve hukuk ikiliğini kabul etmeyen Kelsen, bunu kendi pozitivist düşüncesinin dışında gördüğü teolojik nitelikteki, Tanrı ve dünya ikiliğine benzetir ki O'na göre her ikisi de kendi içerisinde çelişkiler barındırır. Kelsen, devlet ve hukuk ikiliği ortadan reddedilmeden gerçek bir hukuk biliminin, dolayısıyla gerçek bir devlet betimlemesinin yolunun açılmayacağını öne sürer^[95].

Kelsen'in hukuki kolektivitenin topraksal bölünmesi sorunu olarak gördüğü merkezileşme ve adem-i merkezileşme sorunu, O'na göre hukuki düzeni oluşturan normların geçerlilik alanı ile ilgilidir ve de bir devlet kurgusu merkezîyetçilik ve adem-i merkezîyetçilikten birisine az veya çok yakın olmakla birlikte ikisini de bünyesinde barındırır. Öte yandan ideal durumunda saf bir adem-i merkezileşme durumunda, Kelsen'in hukuka dayalı devlet anlayışına göre bütün bir toprağı olan bir devlet düzeninin varlığı ortadan kalkacaktır. Bu bakımdan bir devlet düzeninde adem-i

merkezileşmeden söz edilebilmesi için merkezileşme olgusunun dayandığı, toprağın tamamında geçerli en az bir normun var olması ön şarttır^[96].

SONUÇ

Bu çalışmada, ölümünden uzun yıllar sonra günümüzde dahi tartışılan ve fikirlerinden yararlanan ünlü hukukçu Hans Kelsen'in saf hukuk kuramı ve Kelsenci devlet anlayışı üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın sonucunda, şu durum açıkça görülmektedir ki, hukuk bilimine özgün bir metod kazandırmak vasıtasıyla, diğer disiplinlerden ayırmayı amaçlayarak yola çıkan Kelsen'in ortaya atmış olduğu devlet tanımlamasını, saf hukuk kuramından ayrı ele almak mümkün değildir. Öyle ki, çalışmanın bir çok yerinde de bahsedildiği üzere, Kelsen'in devleti ve devletin tüm unsurları ile hukuku özdeşleştiren yaklaşımı zaten buna müsaade etmemektedir.

Kelsen'in kurgulamış olduğu saf hukuk kuramının, oldukça gerçekçi, kendi içerisinde tutarlı, analitik yönü kuvvetli ve işlevsel bir hukuk kuramı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. "Normlar hiyerarşisi" kuramı ile hukuk disiplinine yeni bir soluk getiren Avusturya Anayasasının yazarı, devlet veya hukuk ekseninde tanımlanabilecek bütün unsurların tanımlarını tamamıyla aynı metotla hukuki açıdan gerçekleştirerek, inceleme düzleminin bütününde geçerli ve matematiksel kurguyu içeren analitik bir kuram ortaya koyduğu gibi, bu kuramı ile Avusturya Anayasası dışında çeşitli Anayasalara ilham kaynağı olarak fikirlerinin işlevselliğini ispatlama olanağı bulmuştur.

Buna karşılık, her ne kadar bu çalışmanın konusunun dışında tutulmuş olsa da, Kelsen'in saf hukuk kuramına, çok çeşitli eleştiriler getirildiğini bu noktada belirtmek gereklidir. Örneğin Crozat Kelsen'in "*devleti hukuk kurallarından müteşekkil bir yığın*" olarak tanımlamasını kastederek şunları söylemiştir;

"Maalesef çok basit olan bu tarzı hal mühim bir hatayı ihtiva ediyordu: Zira devlet yalnız hukuk düsturlarından müteşekkil bir halita değil, aynı zamanda mütecanis manevi bir birliktir. Filhakika hukuk devletin esaslı bir unsurudur; lakin, bunun devlet olduğunu söylemeye imkan yoktur."^[97]

Crozat'ın yaptığı gibi, Kelsen'in saf hukuk kuramına gelen öncelikli eleştiri, O'nun devlet ve hukuk kuramını yalnızca mantığa yani bilgi teorisine indirgemiş olmasına

yönelmiştir. Eleştirilerin önemli bir kısmı, böylelikle metafiziği ve ilahi normları dışlayan Kelsen'in, bunun yerin akli ilahlaştırdığını savunmaktadırlar. Bunun yanı sıra, Kelsen'in hukuk kuramından deneyciliği dışlayan yaklaşımı da çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Yine Kelsen'in "normlar hiyerarşisi" kurgusunda yer verdiği ve bu hiyerarşinin tepesinde konumlandığı temel normun kaynağının belirsizliği de O'na yönelen diğer önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Bütün bunlarla aynı doğrultuda, Kelsen'in metodolojisinin *formalist*, *akılcı*, *idealist*, *transandantal*, *normatif* ve *pozitivist* karakterlerine çeşitli düşünürlerce çok çeşitli eleştiriler getirilmiştir.

Söz konusu bütün eleştirilerin belirli bir değeri olmakla birlikte ortada mutlak bir gerçek vardır ki, o da şudur; Devlet kuramları tartışmasına yeni bir boyut kazandıran Kelsen günümüzün modern, anayasal ulus devletlerinde geçerli hukuk sistemi olan pozitif hukukun şekillenmesine de önemli katkılar sağlamıştır. Öte yandan, Birleşmiş Milletler hukukunun oluşturulmasında da görev alan Kelsen'in, hukukla özdeşleştirerek geliştirdiği devlet kuramına (iç hukuk) ek olarak, uluslararası devletler hukuku alanında yapmış olduğu çalışmalar (dış hukuk) ile devlet kuramını uluslararası devletler düzlemine taşımış olması ve aynı zamanda iç hukuk ile dış hukuku metodu gereği birbirleri ile özdeşleştirmesi, O'nun bütünleşik bir devlet kuramı ortaya çıkarabilmesine olanak vermiştir.

KAYNAKÇA

ACKERL, Isabella. "Vienna Modernism: 1890-1910". **Published by the Federal Press Service**, Vienna, 1999.

AKAL, Cemal Bali. "**Devlet Kuramı**". Dost Kitabevi, 2000

ATAY Ender Ethem. "Hukukta Meşruiyet Kavramı", **Kamu Hukuku Arşivi Dergisi**. Haziran Sayısı, 1998. Çevrimiçi: <http://www.akader.org/khuka/index.asp>

BOBBIO, Norberto. "Kelsen ve Hukukun Kaynakları". Derleyen: Cemal Bali Akal, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

BRAUD, Philippe. "Devlet: Hukuki Öğretinin İkilimleri". Derleyen: Cemal Bali Akal, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, 2000.

COMANDUCCI, Paolo. "Kelsen vs. Searle: A Tale of Two Constructivists." The Nature of Social and Institutional Reality, **Department of Social Sciences and Philosophy**, University of Jyväskylä (Finlandia), 17-19 giugno 1999. Çevrimiçi Adres:http://www.giuri.unige.it/intro/dipist/digita/filo/testi/analisi_1999/comanducci.pdf
Ziyaret Tarihi: 27/11/2003

CROZAT, Charles. "ASRI HAZIR Doktrinde Devlet Telakkisi", **Hukuk İlmi Yayma Konferanslar Serisi**, 1936-1937, s. 17- 19

DOEHRING Karl. **Genel Devlet Kuramı**, Ahmet Mumcu Çevirisi, İnkılap Yayınevi, 2002

GREEN, Micheal Steven. "Hans Kelsen and The Logic of Legal Systems". **Alabama Law Review**, Volume 54, Number 2. Winter 2003.

GÖZLER Kemal. **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998.

GÖZLER Kemal. "Realist Yorum Teorisi ve Mekanist Anayasa Anlayışı", **Anayasa Yargısı**, Ankara, **Anayasa Mahkemesi Yayınları**, No 15, s.207-249. 1998.

GÜRİZ Adnan. "Hukuk Felsefesi", **AÜHF Yayınları** No: 480, Ankara, 1985

JABLONER, Clemens. "Kelsen and his Circle: The Viennese Years" **European Journal Of International Law**. Volume:9 No:2., 1998

JELIC, Zoran. “An Observation On Theory Of Law Of Hans Kelsen”. Facta Universitatis Series: **Law and Politics** Vol. 1, No 5, 2001, s. 551 – 570 Çevrimiçi Adres: <http://facta.junis.ni.ac.yu/facta/lap/lap2001/lap2001-01.html> Ziyaret Tarihi: 19/01/2004

KABOĞLU, İbrahim Ö. **Anayasa Yargısı**, İmge Kitabevi, İstanbul-1994.

KELSEN Hans. “Introduction to Problems of Legal Theory”, **Translation by Litschewski Paulson, Clarendon Press, Oxford, 1992**

KELSEN Hans. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. Derleyen: Cemal Bali Akal, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, 2000

LADAVAC, Nicoletta Bersier. “Hans Kelsen (1881 - 1973) Biographical Note and Bibliography”. **European Journal Of International Law**. Volume:9 No:2, 1998

OST, François ve Michel van de Kerchove. “Constructing the complexity of the law: towards a dialectic theory”. **Professors at the Saint Louis University Faculties**. Çevrimiçi Adres: <http://sos-net.eu.org/red&s/dhdi/textes/vdk1.pdf> Ziyaret Tarihi: 15/12/2003

POPOVIC, Milijan. “Methodological Models of General Theory Of Law”. Facta Universitatis Series: **Law and Politics** Vol. 1, No 6, 2002, s. 659 – 682 Çevrimiçi Adres: <http://facta.junis.ni.ac.yu/facta/lap/lap2002/lap2002-02.pdf> Ziyaret Tarihi: 17/01/2004

POSNER, Richard A. “Kelsen, Hayek and The Economic Analysis of Law”. Judge, United States Court of Appeals for the Seventh Circuit; Senior Lecturer, University of Chicago Law School. Çevrimiçi Adres: <http://allserv.rug.ac.be/~bdpoorte/EALE/posner-lecture.pdf> Ziyaret Tarihi:21/01/2004

SHAW, Julia J. A. “A Critical Exposition of Some of Kelsen’s Appropriations & Misappropriations of Kant’s Legal Philosophy: Towards The Retrieval of Kant’s Philosophy of Law”. **Aston Business School of Birmingham**. RP9925 August, 1999

STEWART, Iain. “The Critical Legal Science of Hans Kelsen” **Journal of Law and Society**. 17(3), 1990. s. 273-308. Çevrimiçi Adres: <http://www.law.mq.edu.au/HTML/staff/istewart/JLSKelsen.doc> Ziyaret Tarihi: 17/12/2003

TROPER, Michel. “Hukuki Devlet Kuramı Üstüne”. Derleyen: Cemal Bali Akal **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, 2000.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Bilimsel Araştırma Metodolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2000.

ZOLO, Danilo ve BOBBIO, Norberto. "Hans Kelsen, the Theory of Law and the International Legal System - A Talk". **Europen Journal Of International Law**. Volume: 9 No:2, 1998.

"Felsefe Sözlüğü". **Bilim ve Sanat Yayınları**. Çevrimiçi Adres: <http://www.felsefeekibi.com>
Ziyaret Tarihi: 05/12/2003

"Legal Pozitivizm". **Stanford Encyclopedia of Philosophy** Çevrimiçi Adres: <http://plato.stanford.edu> Ziyaret Tarihi:03/12/2003

^[1] Nicoletta Bersier Ladavac. "Hans Kelsen (1881 - 1973) Biographical Note and Bibliography". **Europen Journal Of International Law**. Volume:9 No:2, 1998. Türkçe'ye Çeviri: İlhan Dağdelen

^[2] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[3] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[4] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[5] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[6] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[7] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[8] "Kelsen, Amerikan sistemindeki, tüm mahkemelerin anayasaya uygunluk denetimi yapabilmeleri tezine karşılık anayasa yargısının dağınık olarak değil, bir elden gerçekleştirilmesi gereğini savunur. Anayasa yargısı, kabaca, bir sistem içerisindeki normların en tepedeki normlara uygunluğunun denetlenmesi demektir. Yani en alttaki kuralın (yönetmelik/tüzük-kanun/kanun hükmünde kararname-anayasa) bir üstteki kurala ve son planda anayasaya uygun olması gereği, zorunluluktur. Kelsen'in anayasa yargısının haklı gerekliliği ve yaygın bir şekilde tüm devletlerde kurulması için ne yazık ki 2. Dünya Savaşı'nın yaşanması gerekir. Savaş sonrası ilk anayasa mahkemelerinin 2. Dünya Savaşı ile Avrupa, Güneydoğu Asya ve Kuzey Afrika'nın kundakçıları olan Japonya (1947), İtalya (1948) ve Federal Alman Cumhuriyeti'nde (1949) kurulduğunun vurgulanması önemlidir. Anayasa yargısı konusunda ayrıntılı ve herkes tarafından anlaşılır" bilgi için bkz. İbrahim Ö. KABOĞLU, **Anayasa Yargısı**, İmge Kitabevi, İstanbul-1994.

^[9] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[10] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[11] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[12] Nicoletta Bersier Ladavac. **A.g.k.**

^[13] Milijan Popovic. "Methodological Models of General Theory Of Law". Facta Universitatis Series: **Law and Politics** Vol. 1, No 6, 2002, s. 659 – 682 Çevrimiçi Adres:

<http://facta.junis.ni.ac.yu/facta/lap/lap2002/lap2002-02.pdf> Ziyaret Tarihi: 17/01/2004

^[14] Milijan Popovic. **A.g.k.**

^[15] Vecdi Aral. **Kelsen'in Saf Hukuk Teorisinin Metodu ve Değeri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:2471, Hukuk Fakültesi Yayınları No.:553, İstanbul 1978. s. 1

^[16] Vecdi Aral. **A.g.k.**

^[17] Cemal Bali Akal. **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi, 2000. s.11

^[18] Julia J. A. Shaw. "A Critical Exposition of Some of Kelsen's Appropriations & Misappropriations of Kant's Legal Philosophy: Towards The Retrieval of Kant's Philosophy of Law". **Aston Business School of Birmingham**. RP9925 August, 1999

^[19] Vecdi Aral. **A.g.k.**

^[20] Orhan Türkdoğan. "**Bilimsel Araştırma Metodolojisi**", Timaş Yayınları, İstanbul 2000. s. 160

^[21] Vecdi Aral. **A.g.k.** s.12

^[22] Micheal Steven Green. "Hans Kelsen and The Logic of Legal Systems". **Alabama Law Review**, Volume 54, Number 2. Winter 2003. s. 389

^[23] Vecdi Aral. **A.g.k.** s.13

^[24] Vecdi Aral. **A.g.k.** s. 4,20

^[25] Danilo Zolo ve Norberto Bobbio. "Hans Kelsen, the Theory of Law and the International Legal System - A Talk". **European Journal Of International Law**. Volume:9 No:2, 1998.

Çevrimiçi: <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No2/index.html> Ziyaret Tarihi: 12/11/2003

^[26] "Felsefe Sözlüğü". **Bilim ve Sanat Yayınları**. Çevrimiçi Adres: <http://www.felsefeekibi.com>

^[27] Vecdi Aral. **A.g.k.** s. 24

^[28] Iain Stewart. "The Critical Legal Science of Hans Kelsen" **Journal of Law and Society**. 17(3), 1990. s. 273-308. Çevrimiçi Adres: <http://www.law.mq.edu.au/HTML/staff/istewart/JL.SKelsen.doc> Ziyaret Tarihi: 17/12/2003

^[29] Iain Stewart. **A.g.k.**

^[30] Vecdi Aral. **A.g.k.** s. 19

^[31] Orhan Türkdoğan, **A.g.k.** s. 121

^[32] Isabella Ackerl. "Vienna Modernism:1890-1910", **Published by the Federal Press Service**, Vienna 1999

^[33] Tüm dünyada etki yaratan Viyana Çevresi veya Mantıkçı Pozitivist kültürel modernizminin Türkiye'deki en önde gelen temsilcilerinden birisi Nusret Hızır olmuştur.

^[34] Orhan Türkdoğan. **A.g.k.** s. 117-118

^[35] Orhan Türkdoğan. **A.g.k.** s. 120

^[36] Richard A. Posner. "Kelsen, Hayek and The Economic Analysis of Law". **Judge, United States Court of Appeals for the Seventh Circuit**; Senior Lecturer, University of Chicago Law School. Çevrimiçi Adres: <http://allserv.rug.ac.be/~bdpoorte/EAL/E/posner-lecture.pdf> Ziyaret Tarihi:21/01/2004

^[37] Normativizm (İng. normativism) ve ampirisizm (İng. empiricism), pozitivistimin alt kümeleri olarak düşünülebilir. Bu bakımdan söz konusu normativizm ve ampirisizm kavramlarını, ampirik pozitivistim ve normatif pozitivistim olarak kullanmak da yanlış olmamaktadır. Bu çalışma içerisinde ikinci bölümde detaylı olarak anlatıldığı üzere, bu noktada, normatif pozitivistimin "olması gereken" ile, ampirik pozitivistimin ise "olan" ile ilgilendiğini tekrar belirtmek yerinde olabilir. Öte yandan çalışma boyunca yer yer geçen normativistler ve ampirisistler kavramları, sırasıyla normatif düşünceyi benimseyenler ve ampirik düşünceyi benimseyenler anlamında kullanılmışlardır.

Bütün bu kavram kargaşası, yararlanılan Türkçe bilim felsefi kaynaklarında çeşitli çeviri girişimleri olmasına rağmen, dilimize uygun "ortak benimsenmiş" kavram karşılıkları bulunmadığından veyahut söz konusu kavramların yabancı dillerden dilimize kalitesiz çevirinin ürünü olmasından dolayıdır.

^[38] Henüz 14. yüzyılda yaşamış olan İngiliz düşünür William Occam, "Bir olayı açıklarken ne gereğinden fazla ne de daha büyük nedenler aramaya kalkışılmamalıdır. Çünkü bu yararsız veya taşkın varsayımlarına kesin alet olup ve mantıklı açıklama tarzlarını adeta reddeder" demiştir. Bu basitlik ilkesi bilim dilinde "Occam'ın Usturası" olarak kullanılır. Viyana Çevresi mensuplarından Wittgenstein'in Tractatus'un da da aynı şekilde "Occam'ın Usturası" tabiri nesnelere çok fazla uzatılmasını ifade eden deyim olarak kullanılmıştır.

^[39] Orhan Türkdoğan. **A.g.k.** s. 123-124

^[40] Clemens Jabloner. "Kelsen and his Circle: The Viennese Years", **European Journal Of International Law**. Volume:9 No:2, 1998.

^[41] Clemens Jabloner. **A.g.k.**

^[42] Clemens Jabloner. **A.g.k.**

^[43] Örneğin, Viyana Çevresi üyelerinden Alfred Verdross ve Adolf Julius Merkl dönemin sınıflandırma metodolojine göre burjuva sayılan ailelerden gelmekteydi.

^[44] "Legal Pozitivistim". **Stanford Encyclopedia of Philosophy**. Çevrimiçi Adres: <http://plato.stanford.edu>

^[45] Norberto Bobbio. "Kelsen ve Hukukun Kaynakları". Derleyen:Cemal Bali Akal, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, 2002. Sf:460

^[46] Kemal Gözler, **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998,

^[47] Stanford Encyclopedia of Philosophy. **A.g.k.**

^[48] Kemal Gözler, **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, **A.g.k.**

^[49] Kemal Gözler. **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, A.g.k.

^[50] “Legal Pozitivizm”. Stanford Encyclopedia of Philosophy. **A.g.k.**

^[51] “Kelsen’in görecelik tezine göre bir kimse, bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu öne sürmüşse, öne sürülen değer, bir "bilme konusu (objet de la connaissance)" değil, sadece bilincin duygusal (émotionnel) bileşenlerinin fonksiyonlarından birisidir. Eğer böyle bir değer bir başkasının davranışı üzerine ileri sürülmüş ise, "bravo!", "yazıklar olsun!" gibi ünlemler ile aynı mahiyette bir duygusal tasvip veya kınamayı ifade eder. Dolayısıyla bunlar saf subjektiflik alanına aittirler.

Diğer yandan Kelsen, hukuk normlarının insan-üstü bir irade tarafından değil, sadece beşeri irade tarafından konulduğundan hareketle hukuk normları ile birbirleriyle çatışan değerlerin öne sürülebileceğini belirtmektedir. Örneğin bir hukuk normu intiharı yasaklayabilir, diğeri ise serbest bırakabilir. Belirli bir değerden hareketle, bu normlardan birinin geçersiz, diğerinin ise geçerli olduğu iddia edilemez. Bunlardan her ikisi de usulüne uygun olarak ihdas edilmişse geçerlidir. Bu normlar beşeri irade tarafından konulduğuna göre, bu normlardan çıkarılabilecek değerler de keyfidir. Dolayısıyla ifade edilen değerler görecelidir. Mutlak değerler din alanı dışında yoktur. Bir takım insanlara göre bu değerler "iyi", diğerlerine göre ise "kötü"dür.

Kelsen’e göre, değişik zamanlar ve değişik yerlerde insanların "iyi" ve "kötü", "âdil" ve "âdil olmayan" olarak kabul ettikleri şeylerin çeşitliliği göz önünde bulundurulursa, değerler alanında minimum ortak değerler dahi olmadığı söylenebilir. Genellikle barışın korunmasının bütün ahlâki sistemlere özgü bir gereklilik olduğu ileri sürülür. Ama Heraclites savaşın en üstün değer olduğunu öğretiyordu. Özetle Kelsen’e göre, apriori ve mutlak olan bir değer yoktur. Eğer bu böyleyse, iyi ve kötüyü, âdil ile âdil olmayanı tanımlayacak elimizde hiçbir araç yoktur.

Sonuç olarak, hukuki pozitivizm değerlerin göreceliliği prensibini kabul eder. Buna göre, değerler alanında herhangi bir şeyi kanıtama veya rasyonel argümantasyon imkanı yoktur. Dolayısıyla, bir yandan hukuk normlarının aksiyolojik temelini araştırmak, diğer yandan ise mahkeme kararlarının rasyonel jüstifikasyonunu yapmak mümkün değildir”

Kaynak: Kemal Gözler, **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998,s. 245.

^[52] Norberto Bobbio. **A.g.k.** s. 461

^[53] Clemens Jabloner. **A.g.k.**

^[54] Kemal Gözler, "Realist Yorum Teorisi ve Mekanist Anayasa Anlayışı", **Anayasa Yargısı**, No 15, s.207-249. (Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1998).

^[55] Karl Doehring. “Genel Devlet Kuramı”. A.g.e. Sf:15

^[56] François Ost ve Michel van de Kerchove. “Constructing the complexity of the law: towards a dialectic theory”. **Professors at the Saint Louis University Faculties. Çevrimiçi Adres:**

<http://sos-net.eu.org/red&s/dhdi/textes/vdk1.pdf> Ziyaret Tarihi: 15/12/2003

^[57] Ender Ethem Atay, “Hukukta Meşruiyet Kavramı” **Kamu Hukuku Arşivi Dergisi**. Haziran Sayısı, 1998. Çevrimiçi Adres: <http://www.akader.org/khuka/index.asp> Ziyaret Tarihi: 25/12/2003

^[58] Zoran Jelic. “An Observation On Theory Of Law Of Hans Kelsen”. Facta Universitatis Series: **Law and Politics** Vol. 1, No 5, 2001, s. 551 – 570 Çevrimiçi Adres:

<http://facta.junis.ni.ac.yu/facta/lap/lap2001/lap2001-01.html> Ziyaret Tarihi: 19/01/2004

^[59] Zoran Jelic. **A.g.k.**

^[60] Clemens Jabloner. **A.g.k.**

^[61] Clemens Jabloner. **A.g.k.**

^[62] Norberto Bobbio. **A.g.k.** s. 463

^[63] Norberto Bobbio. **A.g.k.** s. 463

^[64] Ender Ethem Atay. **A.g.k.**

^[65] Adnan Güriz. **Hukuk Felsefesi**, AÜHF Yayınları No: 480, Ankara, 1985, s. 299

¹⁶⁶ Paolo Comanducci, “Kelsen vs. Searle: A Tale of Two Constructivists”. **The Nature of Social and Institutional Reality**, Department of Social Sciences and Philosophy, University of Jyväskylä (Finlandia), 17-19 giugno 1999.

Çevrimiçi Adres: http://www.giuri.unige.it/intro/dipist/digita/filo/testi/analisi_1999/comanducci.pdf

¹⁶⁷ Paolo Comanducci, **A.g.k.**

¹⁶⁸ Paolo Comanducci, **A.g.k.**

¹⁶⁹ Hans Kelsen, “Introduction to Problems of Legal Theory”, **Translation by Litschewski Paulson, Clarendon Press**, Oxford, 1992

¹⁷⁰ Norberto Bobbio. **A.g.k.** s. 467

¹⁷¹ Vecdi Aral. **A.g.k.** s. 46-81

¹⁷² Karl Doehring. **Genel Devlet Kuramı**. Ahmet Mumcu Çevirisi, İnkılap Yayınevi, 2002. s. 7

¹⁷³ Philippe Braud. “Devlet: Hukuki Öğretinin İkilemleri”. Derleyen: Cemal Bali Akal, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, 2000. s. 359

¹⁷⁴ Philippe Braud. **A.g.k.** s. 375

¹⁷⁵ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. Derleyen: Cemal Bali Akal, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, 2000. s. 425

¹⁷⁶ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 426

¹⁷⁷ Karl Doehring. **A.g.k.** s. 26

¹⁷⁸ Ender Ethem Atay, “Hukukta Meşruiyet Kavramı”, **Kamu Hukuku Arşivi Dergisi**. Haziran Sayısı, 1998.

¹⁷⁹ “Hans Kelsen özellikle şu görüşü bakımından eleştirilmiştir; o her halde ‘olan’ın normatifliğinden bütünüyle vazgeçemez çünkü önemli parçalarını kabul ettiremeyen bir ortamda olan, Kelsen tarafından hukuk niteliğinde görülemez. Zira hukukun kendisinin kabul edilebilmesi bir vakiydir, yani bir ‘olan sürecidir’. Bu eleştiriye şu yanıt verilebilir: Bir hukuk düzeni kendini kabul ettiremiyorsa artık bir olan normundan söz edilemez ve hukuksal gözlem de sona erer. Kelsen’in hukuk kuramı üç öge öğretisi ile tamamen uyuşur. Hem de devlet sadece bir normlar topluluğu olarak görülse dahi. Çünkü bu takdirde şu soru asla ortadan kalkmayacaktır: ‘Normlar kimler tarafından kabul edilecektir (ulus ?); bu normlar nerede geçerli olacaktır (ülke ?); ve kim bu normları koyup kabul ettirecektir (devlet gücü ?). Böylece bu görüş eninde sonunda Georg Jellinek’in üç-öge-kuramının bir yorumudur ve belli bir ölçüde bilinmesi gerekir” Karl Doehring. **A.g.k.** s. 26

¹⁸⁰ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 427

¹⁸¹ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 427-429

¹⁸² Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 430

¹⁸³ Michel Troper. “Hukuki Devlet Kuramı Üstüne”. Derleyen: Cemal Bali Akal, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, 2000. s. 355

¹⁸⁴ Karl Doehring. **A.g.k.** s. 51

¹⁸⁵ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 431

¹⁸⁶ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 433-437

¹⁸⁷ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 439

¹⁸⁸ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 440-446

¹⁸⁹ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 440-446

¹⁹⁰ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 450

¹⁹¹ Michel Troper. **A.g.k.** s. 355

¹⁹² Karl Doehring. **A.g.k.** s. 208-209

¹⁹³ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 450

¹⁹⁴ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 451

¹⁹⁵ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 455-456

¹⁹⁶ Hans Kelsen. “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”. **A.g.k.** s. 452-453

¹⁹⁷ Charles Crozat. “ASRI HAZIR Doktrininde Devlet Telakkisi”, **Hukuk Ilmi Yayma Konferanslar Serisi**, 1936-1937, s. 17- 19

Bu çalışmanın yayınlanması Prof. Dr. Birgül Ayman Güler / A.Ü. SBF tarafından uygun görülmüştür.